

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ
ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ИНСТИТУТЫ

МАМЫРБАЕВ АСЕТ ЖОЛМУРАТОВИЧ

Істерді электрондық форматта тергеу шеңберінде жауап алуды бейнетіркеу
құралдарын дәлелдеуде қолдану және пайдалану проблемалары

7М04203 «Құқықтану» (ғылыми-педагогикалық бағыт)
білім беру бағдарламасы бойынша заң ғылымдарының магистрі
дәрежесін алуға диссертация

Ғылыми жетекші:
арнайы заң пәндері кафедрасының
доценті, С.А. Августхан
PhD докторы, аға әділет кеңесшісі

Қосшы қ., 2025 ж.

ТҮЙІНДЕМЕ

Диссертациялық зерттеу істерді электрондық форматта тергеу шеңберінде жауап алуды бейнетіркеу құралдарын дәлелдеуде қолдану және пайдалану проблемаларын зерттейді. Зерттеу кіріспеден, екі бөлімнен, алты кіші бөлімнен, қорытындыдан және әдебиеттер тізімінен тұрады.

Негізгі зерттеу бағыты ретінде келесі мәселелер қаралды: жауап алуды бейнетіркеудің ұғымы, мазмұны және даму кезеңдері; Қазақстан Республикасындағы құқықтық реттеу және қолдану тәжірибесі; шетелдік озық тәжірибелер; бейнетіркеу арқылы алынған материалдарды бағалау; осы процестің тиімділігін арттыру жолдары және құқықтық реттеуді жетілдіру жөніндегі ұсыныстар.

РЕЗЮМЕ

В диссертационном исследовании изучаются актуальные вопросы использования и применения средств видеофиксации допроса в рамках расследования дел в электронном формате. Структура исследования включает введение, две главы, шесть подразделов, заключение и список использованных источников.

В рамках основного направления исследования рассмотрены следующие вопросы: понятие, содержание и этапы развития видеофиксации допросов; правовое регулирование и практика применения в Республике Казахстан; передовой опыт зарубежных стран в уголовном судопроизводстве; оценка и анализ материалов, полученных посредством видеофиксации; меры и правовые инструменты, направленные на повышение эффективности процесса; а также предложения по совершенствованию правового регулирования допросов с видеозаписью в электронном формате расследования.

SUMMARY

The dissertation research explores the issues related to the use and application of video recording tools for interrogations as evidence within the framework of electronic criminal investigations. The study consists of an introduction, two main chapters, six subsections, a conclusion, and a list of references.

The main focus areas of the research include: the concept, content, and development stages of video-recorded interrogations; legal regulation and practical application in the Republic of Kazakhstan; advanced foreign practices; evaluation of materials obtained through video recording; ways to enhance the effectiveness of this process; and proposals for improving the legal framework governing video-recorded interrogations in electronic investigations.

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР	5
БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	6
КІРІСПЕ	7
1. ЖАУАП АЛУДЫ БЕЙНЕТІРКЕУ ҚҰРАЛДАРЫН ДӘЛЕЛДЕУДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ, ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУЫ	14
1.1 Қылмыстық сот ісін жүргізуде жауап алуды бейнетіркеуді дамытудың түсінігі, мазмұны және негізгі кезеңдері	15
1.2 Қазақстан Республикасында жауап алуды құқықтық реттеу және бейнетіркеу практикасы	20
1.3 Алыс шетелдегі қылмыстық сот ісін жүргізу барысында жауап алу кезінде бейнетіркеудің озық тәжірибесі	28
2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЗАҢНАМАСЫНДА ЖАУАП АЛУДЫ БЕЙНЕТІРКЕУДІ ҚОЛДАНУДЫ ЖЕТІЛДІРУ	36
2.1 Қылмыстық сот ісін жүргізуде тергеу шеңберінде жауап алу жолымен алынған бейнетіркеу материалдарын бағалау және талдау	36
2.2 Электрондық форматта қылмыстық сот ісін жүргізуде жауап алуды бейнетіркеудің тиімділігін арттыру жөніндегі құқықтық құралдар мен шаралар	48
2.3 Істерді электрондық форматта тергеу шеңберінде жауап алуды бейнетіркеуді құқықтық реттеуді жетілдіру жөніндегі ұсыныс	64
ҚОРЫТЫНДЫ	75

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ..... 83

ҚОСЫМША..... 91

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Осы диссертацияда мынадай стандарттарға сілтемелер пайдаланылған:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған;
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі, 2014 жылғы 4 шілдеде қабылданған;
3. «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, 1994 жылғы 15 қыркүйекте қабылданған;
4. Беларусь Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі, 1999 жылғы 16 шілдеде қабылданған;
5. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы адам құқықтары, жазаны орындау, сондай-ақ азаптау мен басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынас түрлерінің алдын алу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы, 2023 жылғы 17 наурызда қабылданған;
6. Қазақстан Республикасы Бас прокурорының Қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы арызды, хабарды немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидаларын бекіту туралы № 89 Бұйрығы, 2014 жылғы 19 қыркүйекте қабылданған.

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

АҚШ	Америка Құрама Штаттары
ДНК	Дезоксирибонуклеин қышқылы
ЖИ	Жасанды интеллект
ЖІҚ	Жедел-іздігіру қызметі
ҚПК	Қылмыстық процестік кодексі
ҚР	Қазақстан Республикасы
НҚА	Нормативтік – құқықтық акт
СДТБТ	Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімі
т.б.	тағы басқа
ІО	Ішкі істер органы

КІРІСПЕ

Жүргізілетін зерттеудің өзектілігі. Цифрландыру қазіргі заманғы құқықтық жүйені дамытудың негізгі басымдықтарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Мемлекеттік басқару мен сот жүйесіне цифрлық технологияларды енгізудің маңыздылығын бірнеше рет атап өтті [1]. Президент жанындағы реформалар жөніндегі кеңестің отырысында сөйлеген сөзінде ол: «Цифрландыру – бұл басқарудың тиімділігін арттыру құралы ғана емес, сонымен қатар әділдікті, ашықтықты және Заң үстемдігін қамтамасыз етудің маңызды элементі», - деп атап өтті [2]. Бұл ой қылмыстық сот ісін жүргізуді модернизациялау қажеттілігімен тікелей байланысты, мұнда бейнетіркеу құралдары дәлелдемелік базаның объективтілігін, ашықтығын және дұрыстығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Тергеу жауап алу барысында бейнетіркеу, заманауи технологиялар қылмыстық сот ісін жүргізудің ажырамас бөлігіне айналуға бастады. Істерді тергеудің электрондық форматын дамыту жағдайында жауап алуды бейнетіркеу дәлелдемелердің жоғары сапасын ғана емес, сонымен қатар процеске қатысушылардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін құрал ретінде ерекше маңызға ие болады. Дегенмен, цифрлық технологиялардың қарқынды дамуына қарамастан, қылмыстық сот ісін жүргізуде бейнетіркеу құралдарын қолдану тәжірибесі осы зерттеуді өзекті және маңызды ететін бірқатар проблемаларға тап болады.

Біріншіден, Қазақстанда жауап алуды бейнетіркеу құралдарын пайдалануды реттеуде әлі де құқықтық олқылықтар бар. Процессуалдық қызметке заманауи технологиялардың енгізілуіне қарамастан, заңнама бейнетіркеуді қолданудың барлық аспектілерін толық қамтымайды. Мысалы, техникалық стандарттар, деректердің құпиялылығын қорғау және бейнематериалдарды сақтау мәселелері шешілмеген. Бұл қылмыстық процеске

қатысушылардың құқықтарын бұзудың алғышарттарын жасайды және алынған материалдардың дәлел ретінде қабылдануына күмән келтіреді.

Екіншіден, бейнетіркеу құралдарын қолдану тәжірибесі біріздендіру мен стандарттауды талап етеді. Қазақстанның әртүрлі өңірлерінде техникалық жарақтандыруда және жауап алуды бейнетіркеуді іске асыру тәсілдерінде айтарлықтай айырмашылық байқалады. Нақты әдістемелік ұсынымдар мен техникалық регламенттердің болмауы бейнежазбаның әрдайым тиімді пайдаланылмайтындығына әкеледі. Бұл тергеу органдарына деген сенім деңгейін төмендетіп, дәлелдемелердің объективтілігіне күмән келтіруі мүмкін.

Үшіншіден, істерді тергеудің электрондық форматы жағдайында бейнематериалдардың сақталуын және қорғалуын қамтамасыз етуге ерекше көңіл бөлінуге тиіс. Цифрландыру дәуірінде бейнематериалдарға рұқсатсыз қол жеткізу, оларды жоғалту немесе бұрмалау қаупі артады. Деректердің жеткіліксіз қорғалуы күдіктілер мен айыпталушылардың құқықтарына да, жалпы тергеудің тиімділігіне де қауіп төндіруі мүмкін. Бұл бейнематериалдарды сақтау мен берудің сенімді тетіктерін әзірлеу қажеттілігін көрсетеді.

Сонымен қатар, құқық қорғау органдарының қызметкерлерін кәсіби даярлау маңызды аспект болып табылады. Бейне жазу құралдарын пайдалану белгілі бір техникалық дағдылар мен білімді қажет етеді. Алайда, қазіргі уақытта бұл салада кадрларды даярлау деңгейі жеткіліксіз болып қалуда. Көптеген қызметкерлер жабдықты тиімді пайдалану және бейнематериалдармен жұмыс істеу үшін жеткілікті құзыретке ие емес. Бұл қылмыстық сот ісін жүргізуде бейнетіркеуді қолдану әлеуетін шектейді.

Төртіншіден, халықаралық тәжірибе көрсеткендей, жауап алуды бейнетіркеу тергеу мен сот талқылауының сапасын едәуір арттыруға ықпал етеді. Мысалы, Ұлыбританияда, АҚШ-та және Австралияда жауап алу видеофиксациясын қолдану міндетті тәжірибеге айналды, бұл негізсіз айыптаулардың деңгейін төмендетуге және процестің ашықтығын жақсартуға

мүмкіндік берді. Алайда озық тәжірибені енгізу Қазақстанның құқықтық жүйесінің ұлттық ерекшеліктеріне бейімделуді талап етеді, бұл да күрделі міндет болып табылады.

Сонымен, зерттеудің өзектілігі адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау қажеттілігіне байланысты. Жауап алудың бейнежазбасы процедуралық әділеттілікті қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Бұл күдіктіге қысым жасау қаупін азайтады, айғақтардың бұрмалану мүмкіндігін болдырмайды және дәлелдемелердің объективтілігін қамтамасыз етеді. Істерді тергеудің электрондық форматы жағдайында бейнежазба тергеудің тиімділігі мен адам құқықтарының сақталуы арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізуге мүмкіндік беретін маңызды элементке айналады.

Осылайша, істерді электрондық форматта тергеу шеңберінде жауап алуды бейнетіркеу құралдарын дәлелдеуде қолдану және пайдалану проблемаларын зерттеу жоғары ғылыми және практикалық маңызға ие. Ол құқықтық реттеуді жетілдіру, әдістемелік ұсынымдар әзірлеу, қызметкерлердің кәсіби даярлық деңгейін арттыру және озық халықаралық тәжірибені енгізуді қоса алғанда, бірқатар негізгі міндеттерді шешуге бағытталған.

Осы зерттеудің нәтижелері қазіргі қоғамның талаптарына және цифрландырудың жаһандық үрдістеріне сәйкес келетін Қазақстан Республикасында қылмыстық сот ісін жүргізудің неғұрлым тиімді және әділ жүйесін құру үшін негіз бола алады.

Шешілетін ғылыми проблеманың немесе практикалық міндеттің қазіргі уақыттағы жағдайын бағалау. Отандық ғалымдар өз зерттеулерін қылмыстық сот ісін жүргізуде, оның ішінде тергеу әрекеттері барысында бейнежазбаны қолдану мәселелерін әртүрлі аспектілеріне А.Н. Ахпанов, Е.Е. Булатов, Е.Н. Бегалиев, М.Ч. Когамов, К.Ж. Капсалямов, Р.А. Медиев, Г.Ж. Сулейменова, Т.Е. Сарсенбаев, Б.Х. Толеубекова, А.Л. Хан, сондай-ақ жақын шетелде: Р.С.

Белкин, М.Б. Вандер, Л.Г. Видонов, И.А. Возгрин, В.К. Гавло, Г.А. Густов, Л.Я. Драпкин, П.П. Ищенко, А.А. Леви, И.М. Лузгин, В.П. Лавров. В.А. Образцов, Н.С. Полевой, Н.А. Селиванов, Л.А. Соя-Серко, А.Г. Филиппов, А.С. Шаталов арнады.

Бұл зерттеулерде істерді электрондық форматта тергеу шеңберінде жауап алуды бейнетіркеу құралдарын дәлелдеуде қолдану және пайдалану проблемасының кешенді де, жекелеген мәселелері де қамтылады. Қазіргі уақытта авторлар келтірген тұжырымдар мен ұсыныстар өзектілігін жоғалтқан жоқ. Диссертациялық зерттеуде тергеу әрекеттері процесін цифрландыру, атап айтқанда, Қазақстан Республикасындағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасы шеңберіндегі жауап алуды (электрондық форматта) қарастырылады.

Зерттеу мақсаты, міндеттері, объектісі мен тақырыбы.

Зерттеудің мақсаты: тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде бейнежазбаны ғылыми-әдістемелік және ұйымдық-құқықтық қамтамасыз етуді жетілдіру бойынша ұсыныстар енгізу, оны қолдану бойынша нақты тактикалық ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеудің міндеттері:

- Қылмыстық сот ісін жүргізуде жауап алуды бейнетіркеуді дамытудың түсінігін, мазмұнын және негізгі кезеңдерін зерттеу;
- Қазақстан Республикасында жауап алуды құқықтық реттеу және бейнетіркеу практикасын зерттеу;
- Алыс шетелдегі қылмыстық сот ісін жүргізу барысында жауап алу кезінде бейнетіркеудің озық тәжірибесін зерттеу;
- Қылмыстық сот ісін жүргізуде тергеудегі жауап алу жолымен алынған бейнетіркеу материалдарын бағалау және талдау;
- Электрондық форматта қылмыстық сот ісін жүргізуде жауап алуды бейнетіркеудің тиімділігін арттыру жөніндегі құқықтық құралдар мен шараларын талдау;

- Істерді электрондық форматта тергеу шеңберінде жауап алуды бейнетіркеуді құқықтық реттеуді жетілдіру жөніндегі ұсыныс әзірлеу.

Зерттеудің объектісі. Тергеу әрекеттері мен оның нәтижелерін бағалау барысында бейнежазбаны қолданудың тергеу және сот практикасы, сондай-ақ оны нормативтік қамтамасыз ету болып табылады.

Зерттеу тақырыбы. Тергеу әрекеттері барысында бейнежазбаны қолдану арқылы қылмыстарды тергеу кезінде дәлелдемелерді жинау, бағалау және пайдалану заңдылықтары.

Зерттеуді жүргізудің әдістері мен әдіснамалық негіздері. Құбылыстардың мәні, дамуы, өзара әрекеттесуі және шарттылығы туралы диалектиканың негізгі ережелерін құрайды; білім теориясының заңдары мен категориялары. Бұл негіз жалпы ғылыми (талдау, синтез, модельдеу, аналогия, дедукция, индукция, абстракциялау) және жеке ғылыми (тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, логикалық-құқықтық) әдістерді, сондай-ақ әлеуметтанулық (сауалнама) және статистикалық әдістер кешенін (қалыптасқан тергеу және сот практикасын көрсететін сандық деректерді зерттеу) таңдауды алдын ала анықтады).

Ғылыми жаңалықтың негіздемесі.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы оның барысында бейнежазбаның техникалық, практикалық және құқықтық аспектілердегі қазіргі жай-күйін ескере отырып, тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде бейнежазбаны қолдануды құқықтық және әдістемелік қамтамасыз етуді жетілдіру бойынша ұсыныстар жүйесі әзірленгендігімен анықталады.

Қорғауға шығарылатын ережелер:

1. Қазақстан Республикасының қылмыстық сот ісін жүргізудегі құқықтық реттеуді жетілдіру және заманауи ақпараттық технологияларды енгізу шеңберінде жасанды интеллект және бейнетехникалық құралдар негізінде АҚШ-тың құқық қорғау қызметінде пайдаланылатын «Layered Voice Analysis» компьютерлік жүйесін енгізуді ұсынамыз.

«Layered Voice Analysis» жүйесі адамның дауысындағы жасырын эмоционалды реакцияларды талдауға және когнитивті жүктеменің жоғарылау сәттерін анықтауға мүмкіндік береді, бұл тергеу жауап алудың тиімділігін едәуір арттырады.

2. Қазақстан Республикасының ҚПК «Кәмелетке толмаған куәдан немесе жәбірленушіден жауап алу ерекшеліктері» деген 215-бапты мынадай абзацпен толықтыруды ұсынамыз:

4. Егер шұғыл мән-жайлар болса немесе техникалық мүмкіндік болмаса, кәмелетке толмаған немесе кәмелетке толмаған тұлғаның заңды өкілдері қарсылық білдірген жағдайларды қоспағанда, кәмелетке толмаған жәбірленушілердің немесе 14 жасқа дейінгі куәгерлердің қатысуымен жауап алу кезінде міндетті түрде аудио-және бейнежазба қолданылады.

3. Тергеу әрекеттерін одан әрі жетілдіру және цифрландыру үшін жауап алу бейнежазбасының Ұлттық бірыңғай моделін әзірлеу ұсынылады. Бұл модель кибер-тергеушілердің жаңа буыны үшін нұсқаулық болады, бұл классикалық қағаздан жауап алу хаттамасынан бейнежазба мен синхронды стенографияны қолдана отырып, цифрлық форматқа көшуге ықпал етеді.

Апробация және нәтижелерін енгізу. Диссертацияның негізгі ережелері, оның теориялық тұжырымдары мен ұсынымдары Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының Жалпы заң пәндері кафедрасының отырысында талқыланды.

Диссертацияда тұжырымдалған ғылыми ережелер сынақтан өтті. Бұл диссертациялық зерттеу арнайы заң пәндері кафедрасында орындалды. Диссертацияның негізгі ережелері жарияланған ғылыми мақалаларда көрініс тапты:

Тақырыптағы ғылыми мақала: «Қылмыстық процесте тергеулік жауап алуды жүргізу тәжірибесінің шетелдік тәжірибесі» // Киберқылмысқа қарсы іс-қимылда заманауи технологияларды қолдану: мәселелер мен шешу жолдары:

халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. Қазақстан Республикасы, Алматы қ., қараша 2023 ж.

Тақырыптағы ғылыми мақала: «Стандартталған жауап алу бейнежазбасы: АҚШ тәжірибесінің мысалындағы құқықтық және практикалық тәсілдер» // Заң Әлемі № 9-10 (269-270). Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ., желтоқсан 2024 ж.

1. ЖАУАП АЛУДЫ БЕЙНЕ ТІРКЕУ ҚҰРАЛДАРЫН ДӘЛЕЛДЕУДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ, ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУЫ

1.1 Қылмыстық сот ісін жүргізуде жауап алуды бейнетіркеуді дамытудың түсінігі, мазмұны және негізгі кезеңдері

«Бейнежазба» термині латынның «video» сөзінен шыққан, «көру, қарау» дегенді білдіреді [3]. Бұл белгілі бір білім саласының статикалық және динамикалық сипаттағы визуалды ақпаратпен байланысын көрсетеді. Оны сақтау үшін ақпарат электрлік (теледидарлық) сигналға түрлендіріледі, содан кейін ол тасымалдаушыға арнайы жабдықтың көмегімен жазылады.

«Бейне», «бейне зал» және «бейне фильм» терминдері 1970 жылдардан бастап қолданысқа енді. Алайда, «бейне» сөзімен ұғымдарды қолдану «бейне сигнал», «бейне күшейткіш» және «бейне аппараттық» терминдері қолданылған теледидар саласында әлдеқайда ертерек басталды. Содан кейін «бейне» сөзі сәл өзгеше мағынаға ие болды. Таспалардағы бейнежазбаның пайда болуымен «бейне аппараттары» және «бейне жабдықтары» сияқты техникалық аспектілерді қамтитын «бейне техникасы» туралы кең түсінік пайда болды [4].

Бейнежазбаның дамуының негізгі кезеңдерін қарастырайық.

1927 жылы ағылшын Дж. Бард, бейне жазбасы бар алғашқы жүйе деп санауға болады. Ол 375-7 500 Гц жиіліктегі механикалық теледидардың бейне сигналдарын жазуға арналған, бұл секундына 12,5 кадр және кадрдағы 30 жолға сәйкес келеді [5].

1950 жылдары электронды теледидар дәуірінің келуімен бейне сигналды жазуға үлкен қажеттілік пайда болды. Ол үшін қолданыстағы дыбыс жазу әдістерін қолдануға тырысты: механикалық (грампластинкалар), фотографиялық (кинофильмдер) және магниттік (магнитофондар). Кейіннен

ойнату сапасы мен үнемділігін ескере отырып, магниттік бейнежазбаға артықшылық берілді [6].

1954 жылы фирма Radio Corporation of America таспа қозғалысының жоғары жылдамдығымен (9,15 м/с) таспаға ұқсас таспаға бойлық жазуы бар магниттік бейне жазу құрылғысын ұсынды [7].

Алайда, теледидарлық хабар таратуда магниттік бейнежазбаны практикалық қолдану 1956 жылы американдық amrex фирмасы айналмалы магниттік бастарды қолдана отырып, магниттік таспаға көлденең жолақты жазуды дамытудан басталды. Бұл принцип таспаның бастарға қатысты жоғары жылдамдығына қол жеткізуге мүмкіндік берді (секундына бірнеше ондаған метр), бұл таспаның баяу бойлық ілгерілеуімен бастары бар барабанның жылдам көлденең айналуының арқасында бейне сигналының кең жиілік диапазонын (5-6 МГц) жазуды қамтамасыз етті [8].

Бейнежазбаны дамытудың маңызды кезеңі бейнемагнитофондарда қиғаш сызықты жазуды қолдану болды, бұл магниттік бастардың санын және қолданылатын таспаның Шири азайтуға мүмкіндік берді.

Айта кету керек, қиғаш сызықты жазу әдісі бейне жазу эксперименттерінен бұрын белгілі болған. 1946 жылы Кеңес инженері А.Ф. Малютин аудио сигналдарды осы әдіспен жазуға арналған құрылғыны ойлап тапқаны үшін авторлық куәлік алды [9].

Сурет пен дыбысты жазуға арналған алғашқы өнеркәсіптік бейнемагнитофон 1956 жылы жасалған. Алайда, тұрмыстық бейнежазба дәуірі 1970 жылдардың басында алғашқы кассеталық бейнемагнитофондардың пайда болуымен басталды. Бұл Пионерлер U-Matic (1971) форматындағы Sony және MSC (1972) форматындағы Philips компаниялары болды [10].

Оптикалық кескін мен дыбысты жазу идеясы 1965 жылы американдық Battelle Memorial институтында (Огайо штаты) пайда болды. Содан кейін технология өте қарабайыр болды: фотографиялық әдіс бойынша дискіге қара нүктелер мен сызықтар қолданылды, содан кейін олар арнайы шаммен

оқылды. Технологияның негізін қалаушы 1970 жылы өз технологиясын патенттеген американдық физик Д. Рассел болды. Ол сондай-ақ лазерді жарық көзі ретінде пайдалануды ұсынды [11].

Флэш-жадтың прекурсорларын ультракүлгін және электрмен өшірілетін тұрақты сақтау құрылғылары деп санауға болады. Бұл құрылғыларда қалқымалы қақпа транзисторларының матрицасы болды, мұнда электрондардың қалқымалы қақпаға инъекциясы «жазу» жұқа диэлектрикте Жоғары кернеу пайда болған кезде пайда болды. Алайда, матрицадағы компоненттердің сымдарының ауданын ұлғайту өзгермелі қақпадан электрондарды өшіруге мүмкіндік беретін кері кернеу өрісін құру үшін қажет болды «өшіру». Бұл құрылғылардың екі класына әкелді: кейбіреулері жадтың жоғары тығыздығын қамтамасыз ететін өшіру тізбектерін құрбан етті, ал басқалары сыйымдылығы төмен толық жұмыс істейтін құрылғыларды жасады.

Инженерлер өздерінің күш-жігерін өшіру тізбегінің тығыздығы мәселесін шешуге бағыттады. 1984 жылы олардың жұмысы Toshiba инженері Ф. Масуокидің өнертабысы арқылы сәтті болды. «Флеш» атауын Toshiba компаниясында инженер С. Ариизуми де ойлап тапқан, өйткені жад мазмұнын өшіру процесі оған фото жарқыл секілді еске түсірді (ағылш. flash) [12].

Бейне жазу технологиясы жетілдірілуде.

Қазіргі уақытта жоғары сапалы статикалық және динамикалық кескіндерді алуға, оларды компьютерлік технологияларды пайдалана отырып өңдеуге, белгілі бір бөлшектерді үлкейтуге, сондай-ақ нысандардың әлсіз көрінетін ерекшеліктері мен белгілерін анықтауға мүмкіндік беретін заманауи сандық бейнекамералар кеңінен қолданылады. Бұл құрылғылар бейнелерді жоғары дәлдікпен түсіріп қана қоймай, олардың сапасын арттыруға, қажетті фрагменттерді талдауға және алынған деректерді әртүрлі мақсаттарда қолдануға жағдай жасайды.

Құқық қорғау органдарының бейнежазбаны қолдануы алғаш рет 1970-жылдары бастау алды. Бұл кезеңде Жапонияның ішкі істер органдарының (әрі

қарай - ПО) бөлімшелерін тиімді басқаруды қамтамасыз ету мақсатында бейнебақылау жүйелерін енгізу қолға алынды. Осыған байланысты, құқық қорғау құрылымдары үшін арнайы бейнекамералар мен бейнемагнитофондардың ауқымды партиясы сатып алынды. Бұл технологияларды пайдалану қылмыстық әрекеттерді бақылауға, құқық қорғау қызметкерлерінің жұмысын оңтайландыруға және қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге ықпал етті. Сөйтіп, бейнежазба жүйелерінің құқық қорғау саласында қолданылуы кең тарала бастады [13].

Құқық қорғау органдарында бейнежазбаны дамыту екі кезеңнен өтті.

Бірінші кезең кез-келген ғылыми-техникалық бағыттың дамуының бастапқы кезеңі болып табылатын көптеген жеке деректерді, негізінен эмпирикалық сипаттағы жинау және жинақтау процесімен сипатталады.

Қазіргі уақытта құқық қорғау органдарында бейнежазбаның дамуы екінші кезеңге – жинақталған эмпирикалық деректерді жинақтау және жүйелеу кезеңіне өтті. Бұл кезең зерттеушілердің алдында тұрған мәселелерді шешуге кешенді көзқараспен сипатталады. Қылмыстарды тергеуде бейнежазбаны қолданудың жеке аспектілері ғана емес, сонымен қатар оның дамуы мен қолданылуы көптеген объективті және субъективті факторлардың әсерін ескере отырып зерттеледі. Бұл кезең тергеу әрекеттері мен жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу кезінде бейнежазбаны пайдалануға, сондай-ақ оны құқықтық реттеуге іс жүргізу тәсілін қамтиды.

Криминалистикада бейнежазба криминалистикалық деп аталады, өйткені оны құқық қорғау органдары сот ісін жүргізуде шындықты анықтау, сот төрелігін жүзеге асыру және қылмыстың алдын алу үшін пайдаланады. Ол тек қылмыстық істерде ғана емес, әкімшілік процестерде, құқық қорғау саласын басқаруда және басқа салаларда да қолданылуы мүмкін [14].

Криминалистикалық бейнежазба қылмыстардың материалдық іздерін бекіту және зерттеу, қылмыс және оның қатысушылары туралы ақпарат алу заңдылықтарын зерттейді. Осы білімнің негізінде ғылыми Ережелер жүйесі

жасалады, қылмыстардың алдын алу және тергеу үшін қолданылатын оқиғалардың салдарын жазатын бейнежазбалар мен әдістер жасалады.

Криминалистикалық бейнежазбаның ғылыми ережелері сот дәлелдемелерімен жұмыс істеуге тікелей байланысты және қылмыстық іс жүргізу заңнамасын, визуалды және дыбыстық ақпаратты әртүрлі тасымалдағыштарда (оптикалық, электронды, цифрлық) бекітудің жаратылыстану және техникалық принциптерін ескере отырып қалыптастырылады [15].

Бейнежазбаның техникалық құралдарына жазу, ойнату және проекциялау аппаратурасы, ақпарат тасығыштар (оптикалық, электрондық, цифрлық), бейнефильмдер жасауға және көрсетуге арналған керек-жарақтар, сондай-ақ компьютерлік техника мен бейнематериалдарды зерттеуге арналған бағдарламалық қамтамасыз ету жатады.

Криминалистикалық бейнежазба әдістері-бұл техникалық құралдарды таңдау және құқық қорғау органдарының жедел қызметіндегі міндеттерді орындау бойынша ережелер мен ұсыныстардың ғылыми негізделген және тәжірибемен дәлелденген жүйесі.

Бейне жазу әдістері түсіру және зерттеу әдістеріне бөлінеді. Түсіру әдістері қоршаған ортаны, материалдық заттарды және олардың жай көзге көрінетін белгілерін бекітуге арналған. Оларға панорамалық, өлшеу, сәйкестендіру, репродукциялық және стереоскопиялық бейнежазба жатады.

Зерттеу әдістері әдеттегі бақылауда көрінбейтін немесе нашар байқалатын белгілерді анықтау үшін қолданылады. Бұған жатады макро жазба (мысалы, өртенген құжаттардағы мәтінді қалпына келтіру үшін), көрінбейтін спектрлік аймақтардағы жазба (түнгі бейнекамераны қолдану арқылы) және басқалар.

Бейнежазба әдістері - бұл бейнефильмнің мазмұнын анықтайтын ұсыныстар мен ережелер жиынтығы. Олар криминалистикалық (бағдарлау, шолу, түйін және егжей-тегжейлі жазу), операторлық (жазу нүктесі мен

бағытын таңдау, кадрдың масштабты және перспективалық құрылысы, кадрдың орналасуы, кадрдың жарықдиодты шешімі және т.б.) және арнайы (статикалық кадрлармен жазу, жеделдетілген және баяу жазу) болып бөлінеді.

Белгілі бір объектіні (тергеу әрекеті, жедел-ізвестіру іс-шарасы, криминалистикалық зерттеу немесе сараптама) тіркеу үшін қолданылатын әдістер мен әдістердің үйлесімі криминалистикалық бейнежазбаның түрін құрайды.

Бейнежазбаның әдістерін таңдау объектілерді немесе дәлелді маңызы бар фактілерді жақсы түсіру қажеттілігімен анықталады.

Тергеу, сараптамалық практикадағы және жедел-ізвестіру қызметіндегі криминалистикалық бейнежазбаның рөлі күрделі мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін оқиғалар мен объектілерді динамикаға түсіру қабілетінде жатыр [16]:

- Материалдық жағдай мен оқиғалардың дамуын дәл құжаттау;
- Тергеу мен сот талқылауының кез келген сәтінде тіркелген ақпаратты сақтау және кейіннен бағалау;
- Оларды егжей-тегжейлі талдау үшін жылдам жүретін процестерді тіркеу;
- Оқиға болған уақытты анықтау.
- Криминалистикалық бейнежазбаны қолдану мынадай қағидаттарға негізделеді:
  - Сапасыз жазбаларды монтаждауға және жоюға жол берілмейді;
  - Бейнежазбаны тек практикалық тергеу субъектілері немесе олардың бақылауымен пайдалану;
  - Объектіні бекітудің объективтілігі;
  - Іс жүргізу құжаттарында бейнежазбаны қолдану фактісін, шарттары мен нәтижелерін есепке алу (хаттама, акт);
  - Объектілердің көлемін, көлемін және дыбыстық модуляцияларды орнатуға мүмкіндік беретін ережелерді сақтау.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде қылмыстық сот ісін жүргізуде тергеу жауап алуының бейнежазбасы іс жүргізу және техникалық аспектілерді қамтитын тиісті ресімдеу жағдайында ғана дәлелді мәнге ие екенін атап өтуге болады. Процессуалдық аспект қылмыстық іс жүргізу заңымен реттеледі, ал техникалық ресімдеу ережелері тәжірибемен әзірленеді.

1.2 Қазақстан Республикасында жауап алуды құқықтық реттеу және бейнетіркеу практикасы

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасы [17] криминалистикалық техниканы пайдалануды құқықтық реттеуде шешуші рөл атқарады. Бұл заңнама реттеуші функцияларды орындайды және ведомстволық нормативтік актілерді әзірлеуге негіз болады.

Қылмыстық іс жүргізу нормаларының бүкіл жүйесі дәлелдеу процесін, дәлелдемелердің құралдары мен көздерін, сондай-ақ оларды бағалау мен пайдалану принциптерін реттейді. Бұл жүйе сот-медициналық техникамен және оның нәтижелерімен тығыз байланыста болады. Дәлелдеу процесі – шындықты анықтауға бағытталған іс-әрекеттер жиынтығы болып табылады. Ол дәлелдемелерді жинау, бекіту, зерттеу және бағалауды қамтиды.

Дәлелдемелердің құралдары мен көздері қылмыстық істі тергеу барысында аса маңызды рөл атқарады. Олар фактілер мен мән-жайларды анықтауға, кінәлілер мен кінәсіздерді ажыратуға көмектеседі. Дәлелдемелердің негізгі көздеріне куәгерлердің айғақтары, заттай айғақтар, құжаттар, сараптамалардың қорытындылары, аудио-бейне жазбалар жатады.

Сот-медициналық техника – дәлелдемелерді ғылыми негізде зерттеуге мүмкіндік беретін маңызды құралдардың бірі. Қазіргі заманғы сот-медициналық әдістер қылмыстық істерді тергеу барысында объективті деректер алуға ықпал етеді. Бұл әдістерге биологиялық, химиялық, генетикалық, трасологиялық, баллистикалық зерттеулер жатады.

Дәлелдемелерді бағалау мен пайдалану принциптері заң талаптарына сәйкес жүзеге асырылады. Олар объективтілік, жан-жақтылық, толықтық, дәлелдемелерді заңды жолмен алу секілді қағидаларға негізделеді. Сот және тергеу органдары алынған дәлелдемелерді жан-жақты тексеріп, олардың шынайылығын анықтауы тиіс. Осылайша, дәлелдеу процесі қылмыстық істердің әділ және заңды шешілуін қамтамасыз ететін негізгі құқықтық механизм болып табылады.

Қылмыстық процесте криминалистикалық техниканы, оның ішінде бейнежазбаларды қолдануға жол беру принципі осы нормалар жүйесінен туындайды. Алайда, Қазақстан Республикасының ҚПК-де бейнежазба кейбір тергеу әрекеттері аясында ғана айтылады.

Бейнежазба хаттамаларды жасаумен қатар дәлелдемелерді бекіту үшін пайдаланылуы мүмкін (Қазақстан Республикасы ҚПК 123-бабы 11,12-бөлігі); тергеу әрекеті хаттамасының толықтығын қамтамасыз ету үшін (Қазақстан Республикасы ҚПК 199-бабы 1,2,5,8-бөлігі); жауап алу (Қазақстан Республикасы ҚПК 210-бабы 9,10,11,12-бөлігі); заттай дәлелдемелерді тексеру және сақтау (ҚПК 221-бабы 3,4-бөлігі); эксгумация жүргізу тәртібімен (Қазақстан Республикасы ҚПК 227-бабы 5-бабы 6-т.); тану үшін ұсыну тәртібімен (Қазақстан Республикасы ҚПК 230-бабы 6-бөлігі); жасырын тергеу әрекеттері (Қазақстан Республикасы ҚПК 231-бабы).

Алайда, қазіргі заманғы технологиялар қоғам өмірінің барлық салаларын, соның ішінде қылмыстық процесті айтарлықтай өзгертетінін атап өтеміз. Сандық форматқа біртіндеп көшу жағдайында тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркеудің ең сұранысқа ие тәсілі ретінде сотқа дейінгі іс жүргізу кезеңінде бейнежазбаның маңыздылығы артады.

Қазіргі уақытта тергеу әрекеттерінің бейнежазбасы іс жүргізу және техникалық ақпаратты тіркеудің перспективалы, қолжетімді, сапалы және әмбебап тәсілі болып табылады. Ол дәлелді, бағдарлаушы және қосымша ақпарат құралы ретінде белсенді қолданылады.

Криминалистика бойынша ғылыми әдебиеттерде Қазақстан Республикасының ҚПК-не сәйкес бейнежазба жасау қағидаты мен технологиясының заңды маңызы жоқ екендігі негізді түрде атап көрсетілген. Ең маңызды аспект-салыстырмалылық, рұқсат және сенімділік талаптарына сәйкес келетін сапалы деректерді алу [18].

Бейнежазбаны қолдану аясын кеңейту үрдісіне заң шығарушы да назар аударды. Сонымен, 2023 жылғы 17 наурызда Қазақстан Республикасы ҚПК-нің 199-бабының 3-бөлігіне келесідей толықтыру енгізіледі: «Тергеу әрекетінің барысы мен нәтижелері дыбыс-, бейнежазба құралдарының көмегімен толық тіркелген жағдайда, тергеу әрекетін жүргізетін адам алынған нақты деректерді және іс үшін маңызы бар анықталған мән-жайларды қысқаша баяндаумен шектелуге құқылы».

Осы оң тенденцияларға қарамастан, тергеушілер бейнежазбаны белсенді түрде пайдаланбайды, бұл негізінен практикалық қызметте осы бекіту әдісін дұрыс қолдану туралы білімдерінің жеткіліксіздігімен байланысты. Ең жиі тергеу әрекеті жауап алу, сондай-ақ тергеуші жауап алу кезінде алған айғақтар қылмыстық іс бойынша дәлелдемелердің маңызды көздері болып табылатындығын ескере отырып, оны жүргізу кезінде бейнежазбаны қолданудың ұйымдастырушылық-тактикалық ерекшеліктерін қарастыру қажет деп санаймыз.

Жауап алу кезінде бейнежазбаның бірнеше даусыз артықшылықтары бар:

1. Динамиканы тиімді бекіту: жауап алынушының мінез-құлқы, қимылдары, қимылдары мен реакциялары жазылады.

2. Мән-жайларды есепке алу: жазбаша түрде жеткізу қиын бөлшектер, мысалы, жауап алынушының физикалық және психикалық жағдайы, оның эмоциялары, бет-әлпеті, сөйлеу және дауыс ерекшеліктері жазылады.

3. Рөлдерді нақты визуализациялау: бейнежазба оқиғаға қатысушылардың әрқайсысының әрекеттері мен рөлдерін анық көрсетеді.

4. Тәртіптік әсер: жауап алуға қатысушылар, соның ішінде тергеуші, жауап алу тактикасын мұқият қарастыра отырып, өз әрекеттерінде саналы және жауапты болады.

5. Жауап алу процесін растау: бейнежазба жауап алу барысын, тергеушінің тактикасын, процедуралық нормалардың сақталуын растауға және қатысушылардың құқықтарын бұзу фактілерін анықтауға немесе жоққа шығаруға көмектеседі.

6. Көрнекі қабылдау: прокурорлар мен судьялар сотқа дейінгі іс жүргізу кезеңіндегі дәлсіздіктер мен қайшылықтарды жою арқылы өз пікірлерін қалыптастыру үшін бейнежазбаны қолдана алады.

7. Қайта пайдалану: бейнежазбаның бірнеше маңызды артықшылықтары бар: оны қайта қарау, көрсету және т.б. үшін қайта пайдалануға болады [19].

Біздің ойымызша, мұндай жағдайларда бейнежазбаны қолдану қажеттілігін тергеуші қылмыстық істің барлық жағдайларын ескере отырып анықтайды.

Кәмелетке толмаған күдіктілер мен айыпталушылардан жауап алудың физиологиялық және психологиялық ерекшеліктеріне байланысты оның өзіндік ерекшеліктері бар. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасында кәмелетке толмағандардан жауап алу ұзақтығына шектеулер, қорғаушының, педагогтың немесе психологтың міндетті қатысуы, сондай-ақ басқа да міндетті ережелер белгіленеді (Қазақстан Республикасы ҚПК 209-бабының 4-бөлігі, Қазақстан Республикасы ҚПК 215-бабының 1-бөлігі).

Ғалым-заңгер А.Б. Соколов кәмелетке толмағандардан жауап алу кезінде бейнетүсірілімді қолданудың ұйымдастырушылық және процедуралық аспектілерін анықтайды, барлық процедуралық нормалар мен ережелерді сақтаудың маңыздылығына назар аударады. Ол кәмелетке толмағандардың құқықтарын қамтамасыз ету қажеттілігін, сондай-ақ қорғаушының, тәрбиешінің немесе психологтың процеске қатысуын атап көрсетеді. Сонымен қатар, А.Б. Соколов «бейнетүсірілімді пайдалану кәмелетке толмағанның

мінез-құлқы мен реакцияларын қоса алғанда, бүкіл жауап алу барысын дәл түсіруге мүмкіндік береді, бұл оның айғақтарын объективті және толық бағалауға ықпал етеді» деп атап өтті [20].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде қылмыстарды тергеу кезінде мүдделер теңгерімін қамтамасыз ету үшін заңға кәмелетке толмаған күдіктілер мен айыпталушылардан жауап алу процесінің міндетті үздіксіз бейнежазбасын енгізу қажет. Бұл шара жоғарыда аталғандармен бірге кәмелетке толмағандардан жауап алу тиімділігін арттыруға, олардың құқықтарының сақталуына кепілдік беруге және қылмыстық іс жүргізу тараптарының мүдделерінің тепе-теңдігін сақтауға мүмкіндік береді.

Мәселен, мысалы, Беларусь Республикасында 2021 жылы іс жүргізу заңнамасына он төрт жасқа дейінгі кәмелетке толмаған жәбірленушілердің немесе куәгерлердің қатысуымен тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде дыбыстық жазба мен бейнежазбаны қолдануды міндеттейтін өзгерістер енгізілді. Кәмелетке толмаған жәбірленуші немесе куә немесе олардың заңды өкілдері бұған қарсылық білдіретін жағдайлар, кейінге қалдыруға болмайтын жағдайлар, сондай-ақ дыбыс жазу мен бейнежазбаны жүргізудің техникалық мүмкіндігінің болмауы ерекше жағдайлар болып табылады [21].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде норманы Қазақстан Республикасының ҚПК-не, атап айтқанда, «Кәмелетке толмаған куәдан немесе жәбірленушіден жауап алу ерекшеліктері» 215-бабына 4-бөлім енгізуі қарастыруды ұсынамыз. Бұл нормада, егер шұғыл жағдайлар болса немесе техникалық мүмкіндік болмаса, олар немесе олардың заңды өкілдері қарсылық білдірген жағдайларды қоспағанда, 14 жасқа дейінгі кәмелетке толмаған жәбірленушілердің немесе куәгерлердің қатысуымен жауап алу кезінде аудио және бейнежазбаны міндетті түрде қолдануды регламенттеу қажет (Кесте 1).

Кесте 1.

Қолданыстағы редакция	Ұсынылатын редакция	Негіздеме
2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ		

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі		
<p>215-бап. Кәмелетке толмаған куәдан немесе жәбірленушіден жауап алу ерекшеліктері</p> <p>1. Он төрт жасқа дейінгі куәдан немесе жәбірленушіден жауап алуға қатысу үшін, ал сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның қалауы бойынша он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі куәдан немесе жәбірленушіден жауап алуға қатысу үшін педагог және (немесе) психолог шақырылады. Кәмелетке толмаған куәдан немесе жәбірленушіден жауап алу кезінде оның заңды өкілдері қатысуға құқылы.</p> <p>2. Он алты жасқа дейінгі куәлар мен жәбірленушілерге олардың айғақтар</p>	<p>215-бап. Кәмелетке толмаған куәдан немесе жәбірленушіден жауап алу ерекшеліктері</p> <p>1. Он төрт жасқа дейінгі куәдан немесе жәбірленушіден жауап алуға қатысу үшін, ал сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның қалауы бойынша он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі куәдан немесе жәбірленушіден жауап алуға қатысу үшін педагог және (немесе) психолог шақырылады. Кәмелетке толмаған куәдан немесе жәбірленушіден жауап алу кезінде оның заңды өкілдері қатысуға құқылы.</p> <p>2. Он алты жасқа дейінгі куәлар мен жәбірленушілерге олардың айғақтар</p>	<p>Қазақстан Республикасының ҚПК - не 14 жасқа дейінгі кәмелетке толмаған жәбірленушілерден немесе куәгерлерден жауап алудың аудио-және бейнежазбасын жүргізуді міндеттейтін норманы енгізу, олардың қарсылығы, шұғыл мән-жайлары немесе техникалық мүмкін болмаған жағдайларын қоспағанда, олардың құқықтарын қамтамасыз ету және ықтимал қысымнан немесе айғақтардың бұрмалануынан қорғау үшін қажетті шара болып табылады. Бұл регламент, тергеу әрекеттерінің объективтілігін арттыруға, жауап алудың заңсыз әдістерін болдырмауға, қайта</p>

<p>беруден бас тартқаны және көрінеу жалған айғақтар бергені үшін жауаптылығы туралы ескертілмейді. Мұндай куәлар мен жәбірленушілерге процестік құқықтары мен міндеттерін түсіндіру кезінде оларға тек қана шындықты айту қажеттігі көрсетіледі. Кәмелетке толмаған куә мен жәбірленушіге оның өзінің немесе жақын туыстарының қылмыстық құқық бұзушылық жасағанын әшкерелейтін айғақтар беруден бас тарту құқығы түсіндіріледі.</p>	<p>беруден бас тартқаны және көрінеу жалған айғақтар бергені үшін жауаптылығы туралы ескертілмейді. Мұндай куәлар мен жәбірленушілерге процестік құқықтары мен міндеттерін түсіндіру кезінде оларға тек қана шындықты айту қажеттігі көрсетіледі. Кәмелетке толмаған куә мен жәбірленушіге оның өзінің немесе жақын туыстарының қылмыстық құқық бұзушылық жасағанын әшкерелейтін айғақтар беруден бас тарту құқығы түсіндіріледі.</p>	<p>құрбандыққа шалу қаупін азайтуға және сенімді дәлелдемелер базасын құруға мүмкіндік береді. Жауап алудың бейнежазбасы сонымен қатар кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғаудың халықаралық стандарттарына сәйкес келетін және әділ сот төрелігінің кепілдіктерін нығайтатын тиісті прокурорлық қадағалауды, сот бақылауын және процестің ашықтығын қамтамасыз етеді.</p>
<p>3. Осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген адамдардан жауап алу кезінде қатысып отырғандарға жауап алынып отырған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін</p>	<p>3. Осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген адамдардан жауап алу кезінде қатысып отырғандарға жауап алынып отырған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін</p>	

<p>бұзушылық туралы, хаттамаға енгізілуге тиіс ескертулер жасау, сондай-ақ сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның рұқсатымен жауап алынып отырған адамға сұрақ қою құқығы түсіндіріледі. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам қойылған сұрақты қабылдамауға құқылы, бірақ оны хаттамаға енгізуге және қабылдамаудың себебін көрсетуге тиіс.</p> <p>4. Қолданыстағы редакцияда жоқ</p>	<p>бұзушылық туралы, хаттамаға енгізілуге тиіс ескертулер жасау, сондай-ақ сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның рұқсатымен жауап алынып отырған адамға сұрақ қою құқығы түсіндіріледі. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам қойылған сұрақты қабылдамауға құқылы, бірақ оны хаттамаға енгізуге және қабылдамаудың себебін көрсетуге тиіс.</p> <p>4. Егер шұғыл мән-жайлар болса немесе техникалық мүмкіндік болмаса, кәметке толмаған немесе кәметке толмаған тұлғаның заңды өкілдері қарсылық білдірген жағдайларды қоспағанда, кәметке толмаған</p>	
--	--	--

	<p>жәбірленушілердің немесе 14 жасқа дейінгі куәгерлердің қатысуымен жауап алу кезінде міндетті түрде аудио-және бейнежазба қолданылады.</p>	
--	--	--

1.3 Алыс шетелдегі қылмыстық сот ісін жүргізу барысында жауап алу кезінде бейнетіркеудің озық тәжірибесі

2023 жылғы 17 наурызда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық сот ісін жүргізу, жазаны орындау, сондай - ақ азаптаулардың және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар - намысты қорлайтын қатынас түрлерінің алдын алу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» № 2121-ҚРЗ ҚР заңы (бұдан әрі - Заң) күшіне енді [22].

Жоғарыда аталған Заңның 2-тармағының 1-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының ҚПК-не өзгерістер енгізілді 199-баптың 3-бөлігі «Тергеу әрекетінің барысы мен нәтижелері дыбыс-, бейнежазба құралдарының көмегімен толық тіркелген жағдайда, тергеу әрекетін жүргізетін адам алынған нақты деректерді және іс үшін маңызы бар анықталған мән-жайларды қысқаша баяндаумен шектелуге құқылы» деген абзацпен толықтырылды [17].

Жекелеген тергеу әрекеттерінің бейне форматын енгізудің орындылығы заң шығарушы Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының қызметі шеңберінде дыбыс-, бейнежазба құралдарының көмегімен сотқа дейінгі тергеп-тексерудің электрондық форматы жүйесіндегі тергеу әрекеттерінің барлық процестерін оңтайландыру және бюрократияландыру болып табылады.

Осы мән-жайлар істерді электрондық форматта тергеу шеңберінде жауап алуды бейнетіркеу құралдарын дәлелдеуде қолдану және пайдалану мәселелерін өзектендіреді.

Шет елдердің қылмыстық процесте тергеу жауап алуын талдау шеңберінде дыбыс-, бейнежазба құралдарының көмегімен біз Америка Құрама Штаттарының (бұдан әрі - АҚШ) полициясы қылмыстық қылмыстарға күдіктілерді дыбыс-, бейнежазбаны қолдана отырып, олардың пікірінше, құқық қорғау органдарының тиімді және қуатты құралы болып табылатын жауап алудың бай тәжірибесін зерттедік.

Миннесота штатының тәжірибелі прокуроры Алан Харристің айтуынша, күдіктілерден жауап алудың дыбыстық, бейнежазбасын енгізу «құқық қорғау органдарының қызметіне енгізілген ең жақсы нәрсе» болды [23]. Ол Миннесота Жоғарғы Сотының мың тоғыз жүз тоқсаныншы жылы жүзеге асырған тәжірибесін атап өтті, ол Миранда ережесі жарияланғаннан бастап жауап алу аяқталғанға дейін қылмыстық тергеу кезінде жүргізілген барлық жауаптардың міндетті дыбыстық және бейнежазбасынан тұрады. Бұл пікір назардан тыс қалмады және соңғы жылдары көптеген адамдар құқықтық тәртіп аясында жауап алудың толық аудио немесе бейнежазбасының артықшылықтарын түсіне бастады. Мұндай жазбалар, Харристің пікірінше, сот процесінде барлық тараптар үшін ашықтықты қамтамасыз ете отырып, мойындауларға қатысты теріс қылықтар мен өтіріктерді анықтауға мүмкіндік береді [24].

Құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне қатысты жауап алудың аудио немесе бейнежазбалары оларды қатаң әдістерді қолданғаны немесе болып жатқан фактілерді бұрмалағаны үшін негізсіз айыптаулардан қорғану қажеттілігінен босататынын атап өткен жөн. Сонымен қатар, прокурорлар мен адвокаттар оқиғалардың барысы туралы заңды дауларға тартылмайды: жауап алу жазбаларында қорғаныс нұсқасын қолдайтын Ақтау мәлімдемелері де, айыптау қорытындысын қолдайтын мойындаулар да болуы мүмкін. Қалай

болғанда да, хаттамалар түсінікті және сенімді бола бастайды. Бірінші және апелляциялық судьялар бұдан былай болған оқиғаның қарама-қайшы түсіндірмелерін түсінуге мәжбүр болмайды. Полицейлер қолжазба жазбаларын жазып, содан кейін жазбаша есеп жасайтын дәстүрлі жауап алулардан айырмашылығы, электронды жазбалар офицерлер мен күдіктілердің не айтқаны және не істегені туралы пікірталас мүмкіндігін болдырмай, оқиғалардың тұрақты фиксациясы болып табылады.

Тарихи тұрғыдан алғанда, аудио және бейне жазбалардың болмауы тергеу кезінде не айтылып, не істеліп жатқандығы туралы белгісіздікке байланысты кең таралған мәселелердің қайнар көзі болды. Нәтижесінде заң шығарушылар мұндай даулардың алдын алу үшін полиция бөлімшелерінде қамауда отырған кісі өлтіруге күдіктілердің барлық жауаптары аудио немесе бейне жазбаларға жазылуы маңызды деген қорытындыға келді [25]. Бұл ұсыныс Бас Ассамблеяның шара қолдануына әкеліп соқтырды, бұл Иллинойсты қамауда ұстау кезіндегі толық жазбалар міндетті заңға айналған бірінші штатқа айналдырды [26].

Осылайша, 2002 жылдан бастап АҚШ-тың ірі және шағын қалаларында филиалдарда күдіктілермен үнемі толық дыбыстық-бейнежазба жүргізіле бастады, мұнда жауап алу қылмыстық сот төрелігі жүйесі үшін айтарлықтай артықшылық береді. Бұл жауап алу кезінде айтылған және жасалған нәрселердің тұрақты хаттамасын қамтамасыз етеді, күдіктілердің әрекеттері мен полиция қызметкерлерінің олармен қарым-қатынасы жазылады. Полиция қызметкерлеріне бұдан былай қатыгез мінез-құлық үшін негізсіз айып тағылмайды, өйткені олардың әрекеттері мен мәлімдемелері тіркеледі. Осылайша, заңсыз тактиканы қолдана алатындар өз мүмкіндіктерімен шектеледі, өйткені олардың әрбір әрекеті мен мәлімдемесі құжатталуға жатады.

Төмендегі аспектілер АҚШ-тың құқық қорғау органдарының өкілдері, соның ішінде полиция қызметкерлері, шерифтің көмекшілері, олардың

басшылары және тәжірибелі прокурорлар айтқан негізгі идеяларды қорытындылайды:

- ерікті мойындаулар мен мойындаулар сөзсіз болады. Болжалды мәжбүрлеу мен теріс пайдалану негізінде істі тоқтату туралы Қорғаныс өтініштері күрт азаяды және әлі де берілгендер дыбыстық, бейнежазба арқылы оңай шешіледі;

- егжей-тегжейлі дыбыстық, бейнежазбаларды жүргізбестен офицерлер күдіктілердің мінез-құлқы мен мәлімдемелеріне тиімдірек назар аудара алады. Олар енді естеліктер өшірілетін күндер мен апталардан кейін сұхбаттың егжей-тегжейін есте сақтауға тырысудың қажеті жоқ;

- көп жағдайда дыбыстық, бейнежазбалар мойындаулар мен мойындаулар алу мүмкіндігіне әсер етпейді. Көптеген Штаттарда полиция құпия дыбыстық және бейнежазбаларды жүргізуге құқылы. Алайда, егер күдікті не болып жатқанын білсе дыбыстық, бейнежазба және ынтымақтастықтан бас тартса, полиция қызметкерлері жай ғана бас тарту фактісін жазып, қолмен жазылған жазбаларды "дәстүрлі" әдіспен жалғастырады;

- дыбыстық, бейнежазбаларды кейінірек қарау офицерлерге жауап алу кезінде жіберілген нұсқалар мен қарама-қайшы талаптарды анықтауға мүмкіндік береді;

- дыбыстық, бейнежазбалар жаңа офицерлерді жауап алудың дұрыс әдістеріне үйрету үшін, сондай-ақ өзін-өзі бағалау және олардың әдістерін жетілдіру үшін тәжірибелі офицерлер үшін пайдалы;

- қоғамның полицияның іс-әрекетіне деген сенімі күшейе түседі, өйткені дыбыстық-бейнежазбалар жабық жауап алу офицерлеріне қоғамнан жасырын сәттер жоқ екенін көрсетеді.

АҚШ-та күдіктінің жауап алу тәжірибесін енгізудің үш әдісі анықталды: заң шығарушы, сот және жекелеген құқық қорғау органдарының саясат құруы. Полицейлер заңнамалық тәсілді жақсы көреді, өйткені ол жан-жақты сипатқа

ие. Зандарда дыбыстық, бейнежазбаны жүргізу шарттары, осы талаптан ерекшеліктер, дыбыстық, бейнежазбаның болмауының салдары, жабдықты қаржыландыру, оны сақтау орны, сондай-ақ офицерлерді оқыту процестері егжей-тегжейлі анықталуы мүмкін.

Сот шешімі шыққан жағдайда, күдіктіден жауап алу аудио -, бейнежазба жүйесін енгізу кезінде полиция тап болуы мүмкін қаржылық немесе басқа да практикалық аспектілерді ескермей, жалпы негізде белгіленетін болады [25].

Жеке құқық қорғау органдарының дыбыстық, бейнежазба саясатын құруға қатысты Америка Құрама Штаттарындағы барлық департаменттерді ерікті дыбыстық, бейнежазба саясатын қабылдауға сендіру үшін көп уақыт қажет және оны қабылдағандар оларды орындамағаны үшін ресми санкцияларсыз әртүрлі процедураларға ие болуы мүмкін.

2004 жылы Штат Мэн жарғысы қабылданды, ол штаттың қылмыстық сот төрелігі академиясының Қамқоршылар кеңесін құқық қорғау органдарының «ауыр қылмысқа күдіктілермен сандық, электрондық, аудио, бейне немесе басқа да құқық қорғау органдарының жауап алу жазбалары және осындай жағдайларда тергеу дауыс жазбалары мен бейнежазбаларын сақтау» саясатының ең төменгі стандарттарын белгілеуге міндеттейді [27]. Бұған жауап ретінде Академия кеңесі мен Штат Мэн полиция бастықтары қауымдастығының директорлар Кеңесі полициядан полиция бөлімшелеріндегі ауыр қылмыстарды тергеу кезінде жауап алудың дыбыстық және бейнежазбаларын жүргізуді талап ететін типтік саясатты әзірледі [25]. 2005 жылдың 1 маусымына қарай Штат Мэнде барлық құқық қорғау органдарының басшылары Академия кеңесінің алдында белгіленген ең төменгі стандарттарға сәйкес саясатты қабылдағанын растауы керек еді. 2006 жылдың 1 қаңтарына қарай олар жаңа саясатқа сәйкес өз қызметкерлеріне бағдар мен оқытуды қамтамасыз еткендерін растауға мәжбүр болды.

Миннесота Жоғарғы соты өз көзқарасында балама жолды таңдады [25], өзінің «әділеттілікті әділетті жүзеге асыруды қамтамасыз ету үшін қадағалау

өкілеттіктерін» жүзеге асырды. Сот мүмкіндігінше күдіктілердің барлық жауап алуларын дыбыстық, бейнежазбаларға жазуды және Миранда ережелерін оқудан бастап «егер жауап алу қамауда ұсталатын жерде жүргізілсе, жазылуы керек» деп талап етті [28]. Сот бұл тәжірибе «Миранда ескертулерінің заңдылығына және болжамды бас тартудың еріктілігіне қатысты даулардың санын азайтады. Сонымен қатар, дәл дыбыстық және бейнежазба айыпталушыға жаңылыстыратын немесе жалған айғақтарға наразылық білдіруге мүмкіндік береді... мемлекетті негізсіз талаптардан қорғайды» [25]. Бұл тәжірибе Миннесота полициясы мен Прокуратурасынан жоғары баға алып, оң бағаланды [25].

Ұсынылған ереже күдіктілерден қамауда ұстау орындарында жасалған ірі қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеудің көпшілігінде жауап алу Миранданың ескертулерінен бастап электронды түрде жазылуы керек деп болжайды [29] Иллинойс Штаты Заңында сипатталғандай жағдайларды қоспағанда:

«...жауап алудың электрондық жазбасы болмаған жағдайда, сізде айыпталушының болжамды мәлімдемесіне қатысты барлық фактілердің толық көрінісі және осы мәлімдеменің нақты мәліметтері жоқ. Мысалы, айыпталушының да, тергеушінің де дауысының үні мен интонациясын ескеру мүмкін емес, сонымен қатар жауап алу барысын, оның ішінде сұрақтар мен жауаптарды толық естімеу мүмкін емес. Оның орнына сізге құқық қорғау органдары қызметкерлерінің естеліктеріне негізделген қысқаша ақпарат ұсынылды. Сондықтан сотталушының болжамды мәлімдемесінің дәлелдерін мұқият және мұқият бағалау маңызды. Сіз бұл мәлімдеменің шынымен жасалғанын және егер солай болса, мемлекет өкілдері мен куәгерлер дәл жеткізгенін анықтайсыз. Электрондық жазбаның болмауы сізге бағалауда белгілі бір еркіндіктер береді, бірақ мемлекет айғақтардың шынайылығын дәлелдей алмады деген қорытынды жасауға міндеттемейді. Егер олар берілген

болса, онда олар мемлекет куәгерлері тарапынан дәл көрсетілмеген болуы мүмкін» [29].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, осы сәттен бастап құқық қорғау органдарының полициясы мен федералды агенттер үшін күдіктілерден жауап алуды құжаттау үшін ескірген, кейде дәл емес және толық емес «каракуль» әдісін қолдануды жалғастыру практикалық емес және орынсыз болып бара жатқанын атап өтуге болады. Қазіргі уақытта, неғұрлым жетілдірілген және дәл әдістер болған кезде, заң шығарушы полиция мен агенттердің жазбаларына сүйенудің орнына электронды форматта стенографиялық есептер шығаруды міндеттейтін заң қабылдайтын сәт келді.

Бүгінгі күні көптеген азаматтар біздің өміріміз жеке ғимараттарда, мемлекеттік мекемелерде, жол ақысын төлеу пункттерінде, дүкендерде, қоймаларда, әуежайларда және тіпті телефон арқылы сөйлесу кезінде бейнекамераға жиі түсетіндігімен бетпе-бет келеді. Полиция көліктері көлік аялдамаларын жазуға арналған камералармен жабдықталған. Айғақтардың бейнежазбасы күнделікті тәжірибеге айналды. Біз спорттық іс-шаралардағы дауларды шешу және туған күндер, үйлену тойлары, мерекелер мен мерекелер сияқты маңызды оқиғалар туралы естеліктерді сақтау үшін бейнежазбаларға жүгінеміз. Бұл бейнежазбалар бізге өткен сәттерді нақты уақыт режимінде сезінуге мүмкіндік береді және статикалық кескіндер немесе ауызша әңгімелер арқылы мүмкін болғаннан гөрі не болғанын дәлірек және толық түсінуге мүмкіндік береді. Бұл себептер полицияның қамауындағы күдіктілерден жауап алуға да қатысты.

Осылайша, шетелдік тәжірибе, оның ішінде АҚШ-тың электронды форматтағы істерді тергеу шеңберіндегі тергеу жауап алуының дыбыстық -, бейнежазбасы саласындағы тәжірибесі қылмыстық процестің орбитасына тартылатын адамдардың, құқық қорғау органдарының тергеушілерінің, прокурорлардың, қорғаушылардың, судьялардың пайдасын едәуір арттыратынын, сондай-ақ Қазақстан Республиканың сот төрелігі жүйесінде

шындықты іздеуге ықпал ететінін атап өтуге болады. Тергеу процесіне одан әрі енгізу және стандартты практикаға енгізу, жауап алу сияқты тергеу әрекетінің дыбыстық-, бейнежазбаларын қолдану арқылы қылмыстық сот ісін жүргізудегі адам құқықтарын қамтамасыз етеді.

2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЗАҢНАМАСЫНДА ЖАУАП АЛУДЫ БЕЙНЕТІРКЕУДІ ҚОЛДАНУДЫ ЖЕТІЛДІРУ

2.1 Қылмыстық сот ісін жүргізуде тергеу жауап алу жолымен алынған бейнетіркеу материалдарын бағалау және талдау

Заманауи бейнежазбаның мәнін, оның техникалық-криминалистикалық құралдар жүйесіндегі орнын, сондай-ақ қолдану критерийлерін анықтағаннан кейін, бейне технологияларды қолданудың техникалық аспектісімен тығыз байланысты тағы бір мәселені қарастырған жөн. Бұл мәселе соңғы жылдары ерекше өзектілікке ие болған және зерттеушілердің назарын аударған бейне файлдарды бағалау мен талдауда жатыр [30].

Қазіргі жағдайда жауап алу тек процессуалдық және психологиялық аспектілерді ғана емес, сонымен қатар ұйымдастырушылық-техникалық аспектіні де қамтиды. Диктофон мен компьютерді пайдаланудан басқа, не болып жатқанын дәлірек жазу үшін бүкіл жауап алу процесінің бейнежазбасы ұсынылады және кейде тіпті қажет.

Бұл бірнеше себептерге байланысты қажет.

Біріншіден, жауап алынатын адам Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабы 2-бөлігінің 7-тармағына сілтеме жасай отырып, кенеттен айғақтар беруден бас тартуы мүмкін [31].

Екіншіден, жауап алынатын адам өз айғақтарын бірнеше рет өзгерте алады, бұл олардың дұрыстығына күмән тудырады.

Үшіншіден, жауап алынған адам мен оның қорғаушысы оған қатысты азаптау, қорқыту немесе психологиялық қысым сияқты қолайсыз әдістер қолданылғанын мәлімдей алады.

Сонымен қатар, қазіргі таңдағы технологиялардың қарқынды дамуы тергеу әрекеттерін жүргізу барысында бейнежазба құралдарын қолданудың маңыздылығын арттыра түсуде. Бейнежазба – бұл тек ақпаратты визуалды

түрде тіркеу құралы ғана емес, сонымен қатар дәлелдемелік мәні бар криминалистикалық және техникалық құралдардың маңызды бір бөлігіне айналып отыр. Бүгінде бейнежазбаның қылмыстық процестегі рөлі терең зерттеуді талап ететін күрделі және өзекті тақырыптардың біріне айналды. Осыған байланысты, ең алдымен бейнежазбаның мәні, оның техникалық-криминалистикалық құралдар жүйесіндегі орны және нақты қандай жағдайларда қолданылуы тиіс екендігін анықтау қажет. Бұл мәселелерді айқындағаннан кейін, бейнежазба технологияларын пайдалану барысындағы техникалық сипаттағы бірқатар қосымша аспектілерге назар аудару қажет.

Солардың бірі – бейнежазбалар мен бейнефайлдарды талдау және бағалау мәселесі. Бұл соңғы жылдары құқық қорғау органдары мен ғылыми зерттеушілер тарапынан үлкен қызығушылық тудырып отыр. Өйткені бейнематериалдың түпнұсқалығын, шынайылығын, монтаж фактілерінің болмауын анықтау — тергеудің әділеттілігі мен дәлелдемелердің заңдылығын қамтамасыз етудің негізгі алғышарттарының бірі. Көптеген істерде тергеуші бейнежазбаны жай ғана қосымша құрал ретінде қарастырмай, оны дәлел ретінде пайдалану мақсатында арнайы сараптамалық бағалау жүргізуге мәжбүр болады.

Қазіргі таңда жауап алу процесі тек құқықтық және психологиялық элементтермен ғана шектелмейді. Ол сонымен қатар ұйымдастырушылық және техникалық қырларымен де ерекшеленеді. Яғни, жауап алу кезінде қолданылатын құрал-жабдықтар, олардың сапасы мен орналасуы, жазбаның үздіксіздігі және техникалық сенімділігі секілді аспектілер де үлкен маңызға ие. Қазіргі тәжірибеде тергеу органдары диктофон мен компьютер қолданумен қатар, жауап алу барысын толықтай бейнетіркеу қажеттілігіне жиі тап болады. Мұндай тәсіл тергеу әрекеттерінің ашықтығын қамтамасыз етіп қана қоймай, орын алған оқиғаны барынша нақты әрі объективті түрде құжаттауға мүмкіндік береді.

Осыған орай, бейнежазбаны тергеу барысында тек техникалық құрал ретінде ғана емес, заңды дәлел ретіндегі маңызын ескере отырып, оны қолдану мәдениетін жетілдіру қажет. Сондай-ақ бейнематериалдарды сақтау, өңдеу және ұсыну талаптарын нақтылап, оларды құқықтық регламентпен бекіту де өзекті міндеттердің қатарында. Мұндай кешенді тәсіл тергеу сапасын арттырумен қатар, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына кепілдік бере алады.

Көрінетін әсер ету белгілері болмаса, оны тексеру қиын. Сондай-ақ, бұл маңызды тақырыптарды талқылау кезінде жауап алушының ауызша және вербалды емес мінез-құлқын талдауға көмектеседі. Ақырында, тергеу қызметіндегі ерекше қарым-қатынас процесі ретінде жауап алу әдістері мен әдістерін жақсартады.

2012 жылы АҚШ Қорғаныс министрлігі зерттеушілерге Сан - Франциско полиция департаментінің қоғаммен өзара әрекеттесуінің бейне немесе аудио жазбаларын жазуға мүмкіндік берді. Команда полицейлердің бейтаныс адамдармен оларды түсіну және оларға бейімделу үшін қалай тиімді қарым-қатынас жасайтынын зерттегісі келді. Бұл бағдарлама ағылшын тілінде «Good Stranger» деп аталады, оны «қайырымды бейтаныс адам» деп аударуға болады. Жауап алушымен қарым-қатынастың басында тергеуші есеп беру деп аталатын сенімді қарым-қатынас орнатуы керек. Бейнежазбаларды талдау рапорттың болуы бірінші жауап алудың сәтті нәтижесінің ықтималдығын арттыратынын көрсетеді. Рапорттың пайызы жауап алумен оң байланысты, бұл әлеуметтік жәрдемақы алаяқтық жасады деген күдіктілермен қарым-қатынастың 85 жағдайын талдау кезінде мойындауға әкелді [32].

Лос-Анджелес полиция департаментіндегі жауап алу туралы бейнежазбаларды талдау жауап алушы мен күдікті арасында есеп (сенімді қарым-қатынас) орнату маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Егер жауап алу кезінде есепшотты ұстап тұру мүмкін болса, онда жауап алушы өз кінәсін жиі мойындайды. Рапортты жоғалту, керісінше, көбінесе кінәні жоққа шығарады.

Бұл есеп есеп берудің өзара түсіністіктің маңызды психологиялық факторы екенін көрсетеді.

Жапон полицейлері жүргізген жауап алу туралы бейнежазбаларды зерттеу көрсеткендей, жауап алынғандармен өзара түсіністік орнатқан және раппортты қолдаған офицерлер (жауап алынушының болашағы туралы сезімтал түсінік пен көзқарас) кісі өлтіру, зорлау және тонау туралы күдіктілерден толық мойындауға ие болмады [33].

2003 жылдан бастап күдіктілерден жауап алуды талап ететін АҚШ штаттарының саны екіден кем дегенде жиырма екіге дейін өсті. 2014 жылы АҚШ Әділет министрлігі ФБР, есірткіге қарсы агенттік, алкогольдік ішімдіктер, темекі өнімдері, атыс қаруы мен жарылғыш заттар айналымын бақылау басқармасы және АҚШ сот орындаушылары қызметі электронды түрде жауап алу туралы бейнежазбаларды тіркеуді талап ету арқылы саясатын өзгертті [34].

1930 жылдары талқыланған жауап алу туралы бейнежазбаға қатысты дәлелдерге мыналар жатады [35]:

- сот отырыстарын жақсы жазу қажеттілігі;
- қабылдаудағы немесе біржақты пікірлердегі айырмашылықтарды жою;
- полицияның заңсыз әрекеттерінің алдын алу;
- мойындаулардың жолын кесу туралы өтініштердің саны мен ұзақтығын қысқарту;
- күдіктілер үшін Миранда құқықтары туралы ескертулердің дұрыстығын қамтамасыз ету.

Сонымен қатар, алқабилер бейнежазбадан бас тарту іс жүргізудің кейбір аспектілерін жасыруы мүмкін деп санайды. Бейнежазба сонымен қатар тергеушіні жауап алу хаттамасының толық жазбасын жүргізуден босатады, басқаларға жауап алуды қарауға мүмкіндік береді және сот отырысының транскриптіні жасау үшін пайдаланылуы мүмкін [36].

Бұл аспектіде бейнекамерамен түсіру бағытын түзету үшін оны күдіктінің де, тергеушінің де, анықтаушының да профильдері бірдей көрінетін етіп орналастырған дұрыс. Оларды бөлек көрсететін бөлінген экранды пайдалану ұсынылмайды, өйткені зерттеулер бұл тәсіл мойындаудың шын немесе жалған екенін анықтаудағы дәлдікті төмендететінін көрсетті [36].

Жауап алу кезінде берілгеннен басқа ақпарат болмаса, біреудің шындықты айтып жатқанын анықтау өте қиын. 120-дан астам зерттеулердің Мета-талдауы (негізінен зертханалық, мұнда бақылау жиынтығы алдын-ала белгілі болған) шындықты айтатындар мен өтірік айтатындар арасындағы мінез-құлық айырмашылықтары минималды, әлсіз және сенімсіз екенін көрсетті [37].

25 000-ға жуық адам қатысқан бұл зертханалық зерттеуде шындықты тек сөйлеу немесе мінез-құлық талдауларынан анықтауға тырысу төмен дәлдікке әкелетіні анықталды. Қарапайым тілмен айтқанда, шындықты кездейсоқ болжау мүмкіндігі бірдей 50 пайызды құрайды [38].

Қалай болғанда да, жауап алудың бейнежазбасы тәуелсіз зерттеушілерге оны талдауға бірнеше рет оралуға мүмкіндік береді. Керісінше, иесіздендірілген жауап алу хаттамасы мұндай кеңейтілген талдау мүмкіндіктерін ұсынбайды.

Рид Әдісі

Рид әдісі АҚШ-та күдіктілерден жауап алу үшін кеңінен танымал және қолданылады. Әдістің негізгі идеясы-өтірік белгілерін анықтау және күдіктіні тану үшін басқару. Алайда, бұл әдіс жалған мойындауға әкелуі мүмкін агрессивті және психологиялық қысым жасау әдістері үшін жиі сынға ұшырайды.

- Әдіс бірнеше кезеңдерді қамтиды:
- Дайындық: қылмыс пен күдікті туралы ақпарат жинау.
- Мінез-құлық: өтіріктің вербалды емес белгілерін байқау.
- Тікелей тәсіл: күдіктіні айыптау және оның реакциясын бақылау.

- Теріске шығаруды жою: күдіктінің барлық теріс мәлімдемелерін бұғаттау.

- Оқшаулану: күдіктінің үмітсіздік сезімін арттыру.

- Балама: күдіктіге онша маңызды емес болып көрінетін «шығу» беру.

Кейбір жағдайларда оның тиімділігіне қарамастан, Фрейд әдісі жалған мойындаулар алу қаупіне және оны қолдануға байланысты этикалық мәселелерге байланысты көптеген пікірталастар тудырады. [39].

АҚШ Жоғарғы Соты 2004 жылы Миссури мен Сейбертке қарсы маңызды шешім шығарды. Бұл іс жауап алу әдістеріне және олардың Миранда күдіктілерінің құқықтарымен байланысына бағытталған. Сот, Джон Рид пен Ассошиэйтс, сондай-ақ басқа провайдерлер өткізетін тренингтер, егер олар белгілі бір стандарттарға сай болса, Миранда құқықтарын қорғаудың заңды құралы екенін мойындады (Кесте 2).

Кесте 2 Рид әдісінің кезең алгоритмі

Бірінші кезең	Тергеуші күдіктіге оның қатысуын көрсететін дәлелдер туралы хабарлаған кезде тікелей оң қарсыласу. Содан кейін ол кідіртеді, оның реакциясын бақылайды және мінез-құлқын талдайды.
Екінші кезең	Тергеуші қылмыстың ықтимал себептерін болжайды және күдіктіге оның кінәсін жеңілдететін түсініктеме ұсынады. Бұл жасалған әрекеттің себебін анықтау үшін жәбірленушіні, сыбайласты немесе басқа адамды кінәлау болуы мүмкін.
Үшінші кезең	Тергеуші өзін ақтауға немесе қорғауға болатын күдіктінің теріске шығаруымен жұмыс істейді. Кінәсіздер әдетте өз ұстанымдарын берік ұстанады, ал кінәлілер тактиканы өзгертуге және әңгімені басқаруға тырысады.

Төртінші кезең	Тергеуші күдіктінің айыптауларды ақтауға немесе жоққа шығаруға бағытталған қарсылықтарын жеңеді. Егер қарсылық жалған болып шықса, тергеуші келісім туралы өтінішті қолданады және ықтимал жазаны талқылайды.
Бесінші кезең	Тергеуші күдіктінің назарын аударады, ол алыстап, жазаға назар аудара алады. Ол үшін дәлелдемелер, қылмыстың барысын түсіндіру және физикалық жақындық пен шынайы қимылдар сияқты вербалды емес әдістер қолданылады.
Алтыншы кезең	Тергеуші күдіктінің пассивті көңіл-күйімен жұмыс істейді, ол сынған болып көрінуі мүмкін. Ол үшін жауап алу тақырыбын күшейтеді, жақын қалады және оқиғалардың балама нұсқаларын ұсынады.
Жетінші кезең	Тергеуші күдіктіге қылмысты түсіндірудің екі нұсқасын ұсынады: біреуі болес, екіншісі айыпты. Әдетте күдікті кінәні мойындай отырып, бірінші нұсқаны таңдайды, содан кейін тергеуші қылмыстың егжей-тегжейін нақтылайды.
Сегізінші кезең	Күдікті қылмыстың егжей-тегжейін айтады, ал тергеуші ақпаратты нақтылайды. Растауды алу және тек кінәлі адамға белгілі фактілерге назар аудару маңызды.
Тоғызыншы кезең	Ауызша кінәні мойнына алуды жазбаша түрде жазылады және оның дұрыстығын растау үшін куәгердің қатысуымен қол қойылады. Бұл сотта қабылдану мүмкіндігін арттырады, әсіресе егер ол өз еркімен және мәжбүрлеусіз жасалса.

Джон Рид пен оның әріптесі Джозеф Инбау жасаған Рид әдісі бірнеше негізгі кезеңдерді қамтиды:

- Дайындық: қылмыс пен күдікті туралы ақпарат жинау.
- Мінез-құлық: өтіріктің вербалды емес белгілерін байқау.
- Тікелей тәсіл: күдіктіні айыптау және оның реакциясын бақылау.
- Теріске шығаруды жою: күдіктінің барлық теріс мәлімдемелерін бұғаттау.
- Оқшаулану: күдіктіде үмітсіздік сезімін қалыптастыру.
- Балама: күдіктіге онша маңызды емес болып көрінетін «шығу» беру.

Бұрын мінез-құлық белгілерін талдау, содан кейін мінез-құлықты талдау сұхбаты ретінде белгілі бұл әдіс жауап алудың тиімділігін арттыру және мойындау үшін жасалған. Инбау мен Рид полициядан жауап алу және тренингтер бойынша бірнеше нұсқаулықтар жариялады, бұл әдісті құқық қорғау органдарына таратуға көмектесті.

Алайда, Рид әдісі жалған мойындауға әкелуі мүмкін агрессивті және психологиялық қысым жасау әдістері үшін жиі сынға ұшырайтынын ескеру маңызды. Сондықтан оны қолдану күдіктілердің конституциялық құқықтарын бұзбау үшін олардың құқықтарын сақтауды және сақтауды талап етеді [40].

Сонымен, қатар, Рид әдісі күдіктімен алдын-ала сөйлесуді қамтиды, бұл негізгі жауап алу алдында байланыс орнатуға және сенімдірек атмосфера құруға көмектеседі. Бұл тәсілді Reid and Associates 2007 жылы егжей-тегжейлі сипаттаған.

Рид әдісінің тоғыз қадамы тергеушілерге келесі қадамдар арқылы күдіктілерден мойындауға көмектеседі:

- Тікелей айыптау: тергеуші күдіктіні реакция тудыру үшін қылмыс жасады деп тікелей айыптайды.
- Тақырыптық даму: тергеуші жағдайды ақтау түсіндірмесін немесе ақтауды ұсыну үшін ұсынады.

- Теріске шығарудың алдын алу: тергеуші күдіктінің барлық теріске шығарулары мен сылтауларының алдын алуға тырысады.

- Қарсылықтарды жеңу: күдікті қарсылық білдірген кезде, тергеуші оларды жеңуге тырысады.

- Назар аудару және қолдау: тергеуші күдіктінің назарын аударуға және оның ойларын бағыттауға тырысады.

- Көңіл-күйді жұмсарту: тергеуші күдіктіні жұмсарту үшін түсіністік пен жанашырлық танытады.

- Балама сұрақ: тергеуші түсіндірудің екі нұсқасын ұсынады, олардың біреуі күдіктінің біреуін таңдауы қиын емес.

- Ауызша тануды алу: нұсқалардың бірін таңдағаннан кейін күдікті ауызша тануды береді.

- Тану жазбасы: алынған тану жазбаша немесе аудио түрінде жазылады.

Бұл процесс күдіктінің ынтымақтасуға және қылмыс жасағанын мойындауға деген ұмтылысын оятуға бағытталған. Осыған қарамастан, Мен бұрын айтқанымдай, Рид әдісі психикаға қысым жасағаны және жалған мойындаулар алуы мүмкін екендігі үшін сынға ұшырайды. Тергеушілердің күдіктілердің құқықтарын сақтауы және заң бұзушылықтарды болдырмау және процестің әділдігін қамтамасыз ету үшін заң шеңберінде әрекет етуі маңызды [40].

Рид әдісі әлі күнге дейін АҚШ полициясында қолданылады, бірақ жалған мойындау қаупіне байланысты алаңдаушылық тудырады. Негізгі қауіптер-детективтер кінәсіз адамды қателесіп кінәлі деп санауы және жалған мойындауға әкелетін жауап алу әдістерін қолдануы мүмкін.

Бұл бұрыннан қалыптасқан көзқарасты қолдайтын пікірдің негізінде деректерді біржақты қарастыру және оларды өз ыңғайына қарай түсіндіру мәселесі жатыр. Тергеу жүргізу барысында құқық қорғау органдарының қызметкерлері көбінесе адамның вербалды емес әрекеттеріне, ым-ишараларына және ауызша айтылған сөздеріне сүйене отырып, оның кінәлі

екеніне сеніп қалуы мүмкін. Алайда, мұндай тәсілдің объективтілігіне күмән тудырады, өйткені оның тиімділігін нақты растайтын ғылыми дәлелдер жеткіліксіз. Сол себепті, тергеу барысында қолданылатын әдістерді жан-жақты талдап, олардың негізділігі мен сенімділігін арттыру қажеттілігі туындайды.

Алайда, тергеу процесінде жалған мойындауға әкелетін үш негізгі қателік ерекшеленеді: жіктеу қателігі, мәжбүрлеу қателігі және ластану қатесі.

Жіктеу қателігі кінәсіз күдікті қате түрде кінәлі деп танылған кезде пайда болады. Мәжбүрлеу қателігі күдіктіні мойындауға қысым жасағанда пайда болады. Контаминация қатесі тергеу процесі жалған мойындауға әкелуі мүмкін кеңестерге әсер еткенде пайда болады (Кесте 3).

Кесте 3

Жіктеу қатесі	Тергеушілер кейде жазықсыз күдіктіні кінәлі деп қателесіп қабылдауы мүмкін. Осы сәттен бастап, аталған күдікті тергеу процесіне тартылып, оның кінәлі екендігі туралы болжамдар жасалады. Тергеу барысында алынған жауаптар мен айғақтардың ықпалымен күдікті кінәсіз болса да, оны кінәлі деп санау ықтималдығы артады. Жалпы, сұхбаттасу процесі жазықсыз адамдарды ақтап шығуға көмектеседі деп есептелгенімен, тәжірибе көрсеткендей, жауап алу бөлмесіне кірген кез келген адам бастапқыда күдікке ілініп, автоматты түрде кінәлі ретінде қарастырылуы мүмкін.
Мәжбүрлеу қатесі	Тергеуші күдіктіні кінәлі деп жіктегеннен кейін, ол тергеу процесінің келесі кезеңіне өтеді, яғни жауап алуға жіберіледі. Бұл кезеңнің негізгі мақсаты – күдіктіден қылмысын мойындауға қол жеткізу. Жауап алу барысында әртүрлі психологиялық

	<p>әдістер кеңінен қолданылады. Олардың ішінде күдіктінің айтқан сөздеріне күмән келтіріп, қарсылық пен бас тартуды жою, сондай-ақ оның сенімділігін шайқалту үшін түрлі тактикаларды пайдалану маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, күдіктінің алаңдаушылығын күшейтіп, психологиялық қысым көрсету арқылы оның мойындауға деген ұмтылысын арттыру көзделеді. Тергеушілер кейде оның кінәсіне сендіру мақсатында жалған дәлелдерді де қолданады. Мұндай әдістер өте сенімді көрінуі мүмкін және көп жағдайда даулы пікірлер туғызады, себебі олар күдіктінің санасына әсер ету арқылы шындықты бұрмалауға ықпал етуі ықтимал.</p>
<p>Контаминация қатесі</p>	<p>Осы кезеңде тергеушілер күдіктінің мойындауын алу үшін оған психологиялық және эмоционалдық қысым көрсетуін жалғастырады. Күдікті қылмысын мойындағаннан кейін, тергеушілер одан егжей-тегжейлі әңгіме құруды талап етеді, бұл оқиғаның барынша нанымды әрі сенімді болып көрінуіне ықпал етеді. Тергеу процесінің осы сатысындағы негізгі мақсаттар – күдіктінің толық және егжей-тегжейлі мойындауын қамтамасыз ету, оған тергеушілердің өзіне көмектесуге тырысып жатқандығына сендіру, сондай-ақ алынған мәліметтерді сот процесінде дәлел ретінде ұсынуға жарамды ету. Сонымен қатар, жауап алушылар күдіктіге белгілі бір фактілерді ұсыну арқылы оның жауабын белгілі бір бағытқа бағыттауы немесе оның</p>

	<p>әңгімесін өзгертуі мүмкін. Олар күдіктінің сөздеріне әсер ету үшін, оның оқиғаны баяндау тәсілін өзгертіп, оны шынайы әрі қисынды етіп көрсетуге тырысады. Осылайша, күдіктіге ұсынылған ақпараттың ықпалымен оның оқиға туралы түсінігі бұрмалануы мүмкін.</p>
--	--

Шындық пен өтірікті ажыратудың ғылыми әдістері шындықтар мен өтірікшілердің әртүрлі стратегияларын ескереді және тергеушіге, анықтаушыға осы айырмашылықты тереңдететін әдістерді қолдануды ұсынады. Тергеушілерді тиімсіз болып шыққан алдау сигналдарын тануға үйретудің орнына, олар тіпті тәжірибесіз бақылаушыға да алдау сигналдары айқынырақ болатындай етіп сұхбат жүргізуге үйретіледі. Негізделген стратегиялар мен әдістерді қолдану, белгілі бір жағдайларда белгілі бір адамның мінез-құлқының бейнежазбаларын талдау психологиялық түрлерге сенуден гөрі тиімдірек болуы мүмкін. Тергеуші әрқашан мінез-құлқы топтық нормаларға сәйкес келмеуі мүмкін жеке адаммен жұмыс істейді.

2014-2015 жылдары АҚШ Әскери-әуе күштерінің қылмыстық тергеу басқармасының 120 қызметкеріне (80 тергеуші және 40 қарсы барлаушы) бір апталық оқу курсы өткізілді. Курс белсенді тыңдауды, шешім қабылдауды, дайындық жұмыстарын, әлеуметтік әсерді, сұхбаттың мотивациялық және когнитивті түрлерін және когнитивті алдау белгілерін тануды қамтыды. Әрбір тергеуші тренингке дейін және одан кейін жүргізілген сауалнамалардың бейнежазбаларын ұсынды. Бейнежазбалар транскрипцияланды, жеке ақпарат жойылды және деректер талдау үшін тәуелсіз зерттеушілерге берілді.

Оқытуға дейінгі және кейінгі 67 жауап алуды талдау ғылыми негізделген жауап алу тактикасын қолдануда айтарлықтай жақсартуларды көрсетті. Тергеушілер байланыс орнату үшін ашық сұрақтар мен оң пікірлерді, сондай-ақ когнитивті сұхбаттың негізгі элементтерін жиі қолдана бастады. Оқудан кейінгі жауап алу нәтижелі болды, егжей-тегжейлері көп және жауап

алынғандардың ашықтығы аз, қарсылық аз болды. Белсенді тыңдау тактикасы мен сұхбаттың когнитивті элементтерін қолдану күдіктілердің егжей-тегжейлі және ынтымақтастық жауаптарымен байланысты болды [41].

Қорытындылай келе, тергеу процесіндегі жауап алу кезінде қолданылатын бейнежазба отандық құқық қорғау жүйесінде салыстырмалы түрде жаңа тәжірибе болып табылады. Бұл технологиялық әдіс құқық қорғау органдарының қызметінде ашықтықтың артуына ықпал етіп, сондай-ақ күдіктілердің заңды құқықтары мен мүдделерін қорғау тетіктерін күшейтуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қылмыстық сот ісін жүргізу барысында тергеу жауап алу кезінде бейнетіркеу әдістерін қолданудың маңыздылығы артып келеді. Осыған байланысты, бұл процесті жан-жақты зерттеу және оны одан әрі жетілдіру қажеттілігі ерекше атап өтілуі тиіс.

2.2 Электрондық форматта қылмыстық сот ісін жүргізуде жауап алуды бейнетіркеудің тиімділігін арттыру жөніндегі құқықтық құралдар мен шаралар

ПО-ның қазіргі қызметі ақпараттық технологияларды қолданумен тығыз байланысты, бұл мемлекеттік деңгейде қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттерін шешу қажеттілігіне байланысты. Ақпараттық жүйелер мәліметтер базасын бөлісуді, сот-медициналық ақпараттың едәуір көлемін автоматтандырылған талдауды және шешімдерді қолдау құралдарын біріктіруді қамтамасыз етеді [42].

Нақты уақыттағы мониторинг технологиялары жағдайды тиімді бақылауға, оқиғалардың дамуын болжауға және туындаған қауіптерге жедел жауап беруге мүмкіндік береді. Деректерді өңдеу мен үлгіні танудың интеллектуалды жүйелерін енгізу талдаудың дәлдігін арттырады, ал ұшқышсыз ұшу аппараттары мен жоғары технологиялық бейнетехникалық құралдарды пайдалану құқық қорғау органдарының мүмкіндіктерін кеңейтеді. Қазіргі заманғы технологияларды қолдану ПО-ның алдында тұрған негізгі

міндеттерді неғұрлым жедел және сапалы шешуге мүмкіндік бере отырып, полиция жұмысының тиімділігін арттыруға ықпал етеді [43].

Қазіргі дәуірде фото және бейнематериалдар түріндегі криминалистикалық маңызды деректердің кең ауқымы қалыптасуда, бұл визуалды талдауды құқық қорғау органдарының жұмысындағы негізгі құралдардың біріне айналдырады. Тергеу және жедел іс-шараларға қызығушылық танытатын адамдарды, көлік құралдарын және басқа объектілерді сәйкестендіру визуалды ақпаратты талдауға негізделген.

Қолданыстағы құқықтық реттеу іс жүргізу әрекеттерін тіркеу және жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу үшін бейнетехникалық құралдарды пайдалануға мүмкіндік береді, оларды лауазымды тұлғалардың құқығы ретінде анықтайды, бірақ міндеттемесі емес. бұл объективті жағдайларға, соның ішінде бейнетіркеудің техникалық мүмкіндігінің болмауына, сондай-ақ куәгерлерді тарта отырып, іс-әрекеттер мен олардың нәтижелерін куәландыру мүмкіндігіне байланысты [19].

Сонымен қатар, визуалды бақылаудың заманауи технологиялары тергеу әрекеттерінің мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді. Олар жәбірленушілерді, куәгерлерді және күдіктілерді анықтау процесін жеделдетуге мүмкіндік береді, бұл тергеу мен қылмыстарды ашудың тиімділігі мен тиімділігіне оң әсер етеді. Бұл технологияларды қолдану оқиғаларды дәлірек құжаттауға ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар сот қателіктерінің ықтималдығын азайтады. Көрнекі бақылау құралдарын дамыту және оларды іс жүргізу практикасына біріктіру нормативтік базаны жетілдіруді де, құқық қорғау органдарын техникалық қамтамасыз ету мәселелерін шешуді де талап ететін перспективалы бағыт болып табылады.

Соңғы онжылдықтарда бейнетехникалық құралдар едәуір жетілдіріліп, полиция жұмысында белсенді қолданыла бастады. Олар тергеу әрекеттерін жүргізу және дәлелдемелерді бекіту кезінде қолданылады (Қазақстан Республикасы ҚПК 123-бабы 11,12-Б.); тергеу әрекеті хаттамасының

толықтығын қамтамасыз ету үшін (Қазақстан Республикасы ҚПК 199-бабы 1,2,5,8-Б.); жауап алу (Қазақстан Республикасы ҚПК 210-бабы 9,10,11,12-Б.); заттай дәлелдемелерді тексеру және сақтау (221-бабы 3,4-б. Қазақстан Республикасы ҚПК); эксгумация жүргізу тәртібі (Қазақстан Республикасы ҚПК 227-бабы 5-б. 6-т.); анықтау үшін ұсыну тәртібімен (Қазақстан Республикасы ҚПК 230-бабының 6-бөлігі); жасырын тергеу әрекеттері (Қазақстан Республикасы ҚПК 231-бабы).

Бейне деректерді өңдеудің тиімділігін арттыру үшін жасанды интеллект (бұдан әрі - ЖИ) технологияларын енгізу маңызды. Бұл технологиялар тірі организмдердің жүйке жасушаларының жұмысын имитациялайтын математикалық модельдер негізінде жұмыс істейді. ЖИ қолдану бейнематериалдарды талдауды автоматтандыруға, ақпаратты өңдеу процесін жеделдетуге және объектілер мен тұлғаларды сәйкестендіру дәлдігін арттыруға мүмкіндік береді.

Жасанды интеллект пен Машиналық оқыту технологияларының дамуы барған сайын маңызды және кең таралуда. Бұл жетістіктер үлкен мүмкіндіктер ашады, бірақ сонымен бірге жаңа қиындықтар мен тәуекелдерді тудырады. Атап айтқанда, қылмыстың жаңа түрлері, соның ішінде ЖИ-ны теріс пайдаланумен байланысты киберқылмыстар пайда болады. Мұндай қауіптер құқық қорғау органдарынан оларға қарсы тұруға дайын болуды ғана емес, сонымен қатар өз жұмысының тиімділігін арттыру үшін заманауи технологияларды белсенді игеруді талап етеді.

Құқық қорғау органдарының қызметіне озық технологияларды интеграциялау қажеттілігі олардың қылмыстардың алдын алу, анықтау және тергеу процесін едәуір жақсарту қабілетіне байланысты. Бейне талдау жүйелері, бет-әлпетті тану және көлік құралдары технологиялары және жасанды интеллект негізінде жұмыс істейтін Алгоритмдер сияқты заманауи құралдар ақпаратты өңдеуді жылдамдатуға және қабылданған шешімдердің дәлдігін арттыруға мүмкіндік береді [44].

Алайда, мұндай технологиялардың танымалдығы мен қол жетімділігі артқан сайын оларды қылмыстық мақсатта пайдалану қаупі бар. ЖИ алаяқтық, жүйелерді бұзу, деректердің құпиялылығын бұзу-мұның бәрі барабар қарсы шараларды әзірлеуді талап етеді [45]. Құқық қорғау органдарының технологиялық прогреске ілесіп қана қоймай, қоғамды қорғау үшін жасанды интеллектті тиімді пайдалана отырып, одан озып кетуі маңызды. Кәсіби қызметке жаңа технологияларды бейімдеу және енгізу Цифрлық дәуірдегі қылмыспен табысты күресудің негізгі шарттары болып табылады. Мамандарды даярлау және нормативтік базаны дамыту қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуде де маңызды рөл атқарады.

Жасанды интеллект пен бейне-техникалық құралдар негізінде құқық қорғау қызметінде қолданылатын заманауи және перспективалы технологияларды қарастырыңыз. Осындай шешімдердің бірі Layered Voice Analysis (бұдан әрі - LVA) жүйесі болып табылады. Бұл технология тергеу жауап алу процесін жақсартуға көмектеседі, өйткені ол адамның дауысындағы жасырын эмоционалдық реакцияларды талдауға және адамның когнитивті жүктемесі жоғарылаған сәттерді анықтауға мүмкіндік береді [46].

LVA көмегімен жауап алынатын адамның қаншалықты шынайы ақпарат беретінін анықтауға болады. Бағдарлама адамның психофизиологиялық параметрлерін талдау арқылы дауыстағы мазасыздықты немесе жағымсыз реакцияларды бақылайды. Ол тек жеке сөйлесулерде ғана емес, сонымен қатар телефон қоңырауларын немесе аудио жазбаларды талдауда да жұмыс істейді [46].

LVA технологиясы айғақтардың түпнұсқалығын 90 пайызға дейін бағалай алады, бұл оны құқық қорғау органдары үшін әсіресе пайдалы етеді. Мұндай құралдарды қолдану тезірек және дәлірек жүргізуге көмектеседі тергеу жауап алуды, сондай-ақ жалған мәлімдемелерді анықтау. Осылайша, LVA құқық қорғау саласындағы жұмыстың тиімділігін арттыруға қабілетті перспективалық шешім болып табылады.

Бұл тақырыптың өзектілігі жасанды интеллектпен жұмыс жасауда төрт негізгі бағыттың бөлінуіне байланысты: болжау және талдау, тану, зерттеу және байланыстарды іздеу. Олардың ішіндегі ең маңыздысы - фото және бейне деректерін өңдеу және талдау үшін жасанды интеллектті пайдалану.

Сонымен қатар, жасанды интеллект жұмысының нәтижелерін адамның интеллектуалды қызметімен салыстыруға болады.

Сонымен қатар, стратегия жасанды интеллект саласындағы іргелі және қолданбалы зерттеулерді қолдау шараларын қамтиды. Бұл технологиялық прогресті жеделдету, жұмыс тиімділігін арттыру және күрделі мәселелерді шешу үшін қажет. Осылайша, жасанды интеллектті дамыту және қолдану әртүрлі салаларда, соның ішінде кескіндер мен бейнелерді талдауда маңызды элементке айналады, бұл әсіресе құқық қорғау органдарына қатысты.

Жасанды интеллектті қолдану арқылы құрылымдалмаған ақпараттың үлкен көлемін, мысалы, мәтіндік деректерді талдауға және салыстыруға болады, бұл маңызды заңдылықтарды табуға мүмкіндік береді.

Осылайша, жоғарыда аталған технологияларды іске асыру және енгізу полиция жұмысының тиімділігін арттыруға, қылмыстардың ашылуын жақсартуға және құқық қорғау саласында цифрлық технологияларды дамытуға ықпал етеді. Бұл Қазақстан Республикасында құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің неғұрлым заманауи және технологиялық жарақтандырылған жүйесіне жасалған қадам.

Биологиялық материалды талдау арқылы адамның жеке анатомиялық ерекшеліктерін анықтауға бағытталған жасанды интеллект технологиясын енгізу келесі мақсаттарды қояды:

1) қаза тапқандарды анықтауды және қылмыскердің психофизикалық портретін құруды қоса алғанда, адамдарды іздестірудегі көрсеткіштерді жақсарту;

2) генетикалық ауытқулар мен заңдылықтарды анықтау үшін әзірленген технологияларды енгізу;

3) криминалистикалық ДНҚ-талдау саласындағы инновациялық технологиялардың экспорты.

Ғылыми-зерттеу жұмыстары, мыналарды қамтиды:

- машиналық оқыту және деректерді талдау әдістерін қолдану мүмкіндігін зерттеу;

- қылмыстардың сериялылығын, сондай-ақ адамның криминалистикалық маңызды фенотиптік сипаттамаларын анықтауға мүмкіндік беретін белгілердің тізбесін әзірлеу;

- алгоритмдерді оқытуға арналған мәліметтер массивтерін дайындау;

- бағдарламалық жасақтама макеттерін құру;

- ведомстволық ақпараттық жүйелерді енгізу үшін техникалық тапсырмаларды әзірлеу;

- жасанды интеллект технологияларын пайдалана отырып, сериялық қылмыстарды анықтауға және адамның жеке белгілерін анықтауға арналған мамандандырылған ақпараттық жүйелерді құру.

Осылайша, заманауи технологияларды криминалистикалық практикаға біріктіру қылмыстарды ашудың тиімділігін арттыруға, адамдарды сәйкестендіруді жақсартуға және генетикалық деректерді талдау мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді. Осы шараларды іске асыру криминалистика мен сот сараптамасын одан әрі дамыту үшін ғылыми-техникалық базаны қалыптастыруға ықпал етеді [44].

Қазақстан Республикасы ІІМ-нің алдына әртүрлі көздерден құрылымдалған және құрылымданбаған деректердің үлкен көлемін жедел талдауға қабілетті инновациялық технологияларды құру жөнінде маңызды және күрделі міндет қойылды. Жасанды интеллект технологиялары ведомство қызметінің негізгі бағыттарында шешімдер қабылдау кезінде зияткерлік қолдауды қамтамасыз етуге арналған. Мұндай шешімдерді іске асыру Ақпаратты өңдеудің тиімділігін арттыруға, аналитикалық жұмыстың сапасын жақсартуға және шешім қабылдауды жеделдетуге мүмкіндік береді, бұл

әсіресе қазіргі ақпараттық қоғам мен деректер көлемінің өсуі жағдайында маңызды.

Қазіргі қоғамға нейрондық желілік технологияларды енгізу жоғары қарқынмен жүруде. Соңғы жылдары мұндай технологиялар күнделікті өмірге мықтап енді. Мысалы, кескінді тану жүйелері (мысалы, Google-дің Quick Draw қызметі), иллюстрацияларды автоматты түрде сипаттау (Microsoft корпорациясының CaptionBot), мәтін құру (OpenAI-дің ChatGPT чатботы) және кескін жасау (Сберден Kandinsky 2.0, OpenAI-ден Midjourney және DALL-E) кең таралған. Сөйлеуді тану және синтездеу технологиялары да белсенді дамып келеді (VoiceGenerator, CyberVoice, UniTools, "Яндекс Алиса" және басқалар) [47].

Сонымен қатар, нейрондық желі технологиялары экономикалық және ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде, сондай-ақ сараптама жүргізуде қолданылады. Бұл әзірлемелер деректерді өңдеу, ақпаратты талдау және шешім қабылдау процестерін жеңілдету арқылы әртүрлі салалардағы жасанды интеллекттің үлкен әлеуетін көрсетеді. Мұндай инновациялар жұмыс тиімділігін арттырып қана қоймай, ғылым, бизнес және мемлекеттік басқаруды дамытуға жаңа мүмкіндіктер ашады. Алайда оларды жүзеге асыру адам құқықтарын реттеу, этика және қорғау мәселелеріне мұқият қарауды талап етеді [47].

1920 жылы полиграфтың алғашқы прототипі жасалғаннан бері осы құрылғының көптеген жетілдірілген нұсқалары жасалды. Қазіргі полиграфтар адамның әртүрлі физиологиялық және мінез-құлық реакцияларын түсіре алады. Мысалы, кейбір модельдер көз айналасындағы температураның өзгеруін тіркейді, бұл көзішілік қысымның жоғарылауымен және көз алмасына қан ағымымен байланысты, бұл өз кезегінде периоглазальды аймақтың қызуын тудырады. Басқа құрылғылар дауыстың өзгеруін, соның ішінде сөйлеу ерекшеліктері мен презентация реттілігін талдайды, сонымен қатар импульсті, тыныс алуды және психологиялық дірілді бақылайды [48].

Сонымен қатар, заманауи технологиялар табиғи тілді өңдеу әдістерін қолдана отырып, баспа мәтінінің құрылымындағы ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік береді. Бұл инновациялар полиграфтардың мүмкіндіктерін едәуір кеңейтіп, оларды физиологиялық және психологиялық реакцияларды талдаудың дәлірек және жан-жақты құралдарына айналдырады. Алайда, мұндай құрылғыларды қолдану қателіктерді болдырмау және зерттеудің объективтілігін қамтамасыз ету үшін оларды конфигурациялауға және нәтижелерді түсіндіруге мұқият қарауды қажет етеді.

Мичиган университетінің дамуы нейрондық желіні оқыту технологиясына негізделген өтірік детекторы болып табылады. Жүйе тергеу кезінде адамның сөйлеу мәнері мен қимылдарын алдын-ала дайындалған мәліметтер жиынтығын қолдана отырып талдайды. Дәлдікті тексеру үшін әзірлеушілер жүйені сот отырыстарының жүзден астам видеосында сынап көрді. Нәтижелер кірістірілген жасанды интеллект жағдайлардың 75 пайызында көрсеткіштердің дұрыстығын дұрыс анықтай алғанын көрсетті. Салыстыру үшін, жиналыстарға қатысқан адамдар интуицияға сүйене отырып, уақыттың 50 пайызында ғана өтірік анықтады [49].

Бұл эксперимент нейрондық желі технологиялары адамның интуициясына негізделген дәстүрлі әдістерге қарағанда мінез-құлық пен сөйлеуді талдауда тиімдірек болуы мүмкін екенін көрсетеді. Дегенмен, мұндай жүйелер ықтимал қателерді азайту үшін одан әрі жетілдіруді және мұқият тексеруді қажет ететінін ескеру маңызды. Мұндай технологияларды заң практикасына енгізу көрсеткіштерді бағалаудың дәлдігін едәуір арттыра алады, бірақ оларды қолданудың этикалық және құқықтық аспектілерін ескеру қажет.

Берілген жүйеде қолданылатын бағдарламалық жасақтама адамның әртүрлі мінез-құлық және сөйлеу сипаттамаларын талдайды. Ол көру бағыты, паразиттік сөздердің болуы, сондай-ақ қайталанатын қимылдар, соның ішінде бас, қол, қас қимылдары және басқа да вербалды емес белгілер сияқты

параметрлерді ескереді. Бұл деректер жүйеге өтірікті көрсететін заңдылықтарды анықтау арқылы көрсеткіштердің дұрыстығын бағалауға көмектеседі. Бұл тәсіл өтірікті анықтаудың дәстүрлі әдістерін толықтыра отырып, адамның мінез-құлқын объективті түрде талдауға мүмкіндік береді [49].

Өтірік белгілерін анықтау мақсатында электрондық хат алмасу мұрағаттарын талдау қызметтік хат алмасуды талдауды қоса алғанда, сараптама жүргізу әдістерін жетілдіруге мүмкіндік берді. Зерттеу тілдің ерекшеліктерін үш деңгейде анықтауға бағытталған: микро деңгей (сөздерді таңдау және қолдану), макро деңгей (мәтін құрылымы) және мета деңгей (жазу бөліктері арасындағы байланыс). Алгоритмді әзірлеу үшін үлкен деректер мен табиғи тілді тану технологиялары қолданылды [49].

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, хаттардағы шынайылық көбінесе жеке есімдіктердің болмауы (мысалы, «мен», «біз») және сын есімдердің шамадан тыс қолданылуы арқылы көрінеді. Бұл белгілер автордың мәтіннен алшақтау немесе ақпаратты безендіру әрекеттерін көрсетуі мүмкін. Мұндай тұжырымдар алдаудың немесе манипуляцияның жасырын белгілерін анықтай отырып, мәтіндерді дәлірек талдауға мүмкіндік береді.

Мұндай технологияларды сараптамалық тәжірибеде қолдану құжаттарды талдау сапасын арттыруға ықпал етеді, бұл әсіресе заң және корпоративтік салаларда маңызды. Алайда, Алгоритмдер деректерді түсіндіруде қателіктер жібермеу үшін үнемі нақтылауды және дәлдікті тексеруді қажет ететіндігін ескеру қажет.

Тергеу жауап алу барысында қолданылатын жасанды интеллектті пайдалана отырып әзірлемелердің бірі NuraLogix компаниясының Transdermal Optical Imaging, (бұдан әрі - TOI) кескіндерді трансдермалдық оптикалық тану жүйесі болып табылады. Бұл технология бейне деректерді талдау негізінде адамның жасырын эмоцияларын анықтауға мүмкіндік береді. Мимикаға бағытталған дәстүрлі әдістерден айырмашылығы, TOI бет қанының өзгеруін

тіркейді. Ол үшін адамның бетін жазатын кәдімгі бейнекамера қолданылады, содан кейін алгоритм қандағы гемоглобин концентрациясын талдайды, бұл қан ағымының өзгеруін көрсетеді [50].

Машиналық оқыту және нейрондық желі технологиялары арқылы жүйе бет әлпетіне қарамастан жасырын эмоцияларды модельдейді және анықтайды. Бұл адамның психоэмоционалды жағдайы туралы дәлірек мәліметтер алуға мүмкіндік береді, бұл тергеу немесе психологиялық зерттеулер кезінде пайдалы болуы мүмкін.

Мұндай технологияларды қолдану мінез-құлық пен эмоцияларды талдауға жаңа мүмкіндіктер ашады, бірақ этикалық аспектілерді мұқият тексеріп, ескеруді қажет етеді. Мұндай жүйелерді пайдалану адам құқықтарын бұзбауы және сенімді ғылыми дәлелдерге негізделуі маңызды.

2017 жылы Новосибирскідегі ресейлік әзірлеушілер камерада сөйлейтін адамның бет әлпетін талдау арқылы өтірікті тануға арналған verity қосымшасын ұсынды. Даму компьютерлік көру, Машиналық оқыту және жасанды интеллект элементтері сияқты заманауи технологияларға негізделген. Verity қарапайым пайдаланушыларға смартфон арқылы өтірікті анықтауға мүмкіндік беретін әлемдегі алғашқы мобильді қосымша болды. Бұл ретте қосымшаның қорытындылары ғылыми деректер мен алгоритмдерге негізделген [51].

Verity жұмыс принципі бірнеше кезеңнен тұрады. Біріншіден, компьютерлік көру арқылы қолданба камерада сөйлейтін адамның мимикасы, импульсі және оқушылардың қозғалысы туралы деректерді жинайды. Екіншіден, оқытылған алгоритм алынған деректерді үлгілердің (үлгілердің) екі түрімен салыстырады: психологтардың зерттеулеріне негізделген сараптамалық үлгілер және алгоритмнің өзі нақты адамдарда оқу процесінде анықтаған үлгілер. Үшіншіден, салыстыру негізінде қосымша өтірік айту ықтималдығын көрсететін пайыздық үкім шығарады [51].

Сенімділіктің маңызды ерекшелігі-адамның бетін тану және оның ерекшеліктерін талдау мүмкіндігі. Бұл қолданбаны күнделікті өмірде қолдануға ыңғайлы құрал етеді. Дегенмен, мұндай жүйелердің дәлдігі деректер мен алгоритмдердің сапасына байланысты екенін және оларды қолдану, әсіресе заң және кәсіби салаларда сақтықты қажет ететінін ескеру маңызды. Verity мінез-құлықты талдау саласындағы заманауи технологиялардың әлеуетін көрсетеді, бірақ оны қолдану шектеулер мен этикалық аспектілерді түсінумен қатар жүруі керек [51].

Қолданба камера арқылы адамның микро қозғалыстары мен импульсін талдайды, маңдайдағы тері өңінің өзгеруі ең байқалатын аймақты бөліп көрсетеді, бұл импульстің ауытқуын анықтауға мүмкіндік береді. Көздің, қастың, еріннің және щектің қозғалысы да ескеріледі. Пайдалану үшін камераны сұхбаттасушыға бағыттап, сұрақ қойып, оның жауабын жазу керек. Бейнежазбаны талдау негізінде қолданба жауаптың шынайылық ықтималдығын көрсете отырып, нәтижені пайызбен береді. Тестілеу қолданбаның дәлдігі 80 пайыздан асатынын көрсетті, бұл оны өтірікті анықтаудың тиімді құралы етеді. Алайда, мұндай технологиялар одан әрі жетілдіруді және мұқият қолдануды қажет ететіндігін ескеру маңызды, әсіресе заң практикасында [51].

Бұл технология заманауи полиграфтардың екі негізгі мәселесін шешеді. Біріншіден, ол адамның тест жүргізуге ерікті келісімін алуды талап етпейді, бұл талдау процесін жеңілдетеді. Екіншіден, құрылғыны қашықтан басқаруға болады, мысалы, бейне қоңыраулар сияқты аудио байланыс құралдары арқылы. Бұл процесті икемді және қол жетімді етеді, бұл сыналушының физикалық қатысуынсыз талдауға мүмкіндік береді. Алайда, мұндай мүмкіндіктер этика мен заңдылық мәселелерін, әсіресе адам құқықтарын қорғау және процедуралық нормаларды сақтау тұрғысынан көтереді.

Жасанды интеллектке негізделген заманауи полиграфтар сөйлеу мен мінез-құлықтың ондаған вербалды емес белгілерін талдайтын күрделі

алгоритмдер бойынша жұмыс істейді. Бұл технология қазірдің өзінде тәжірибеде сәтті қолданылуда: соңғы жылдары оның көмегімен 150-ден астам сот сараптамасы жүргізілді. Жасанды интеллект көмегімен алынған нәтижелер классикалық полиграфтармен және жедел-ізвестіру шараларының деректерімен расталды, бұл әдістің жоғары дәлдігі мен сенімділігін көрсетеді. Алайда, мұндай технологияларды енгізу қателіктер мен теріс қылықтардан аулақ болу үшін мұқият бақылауды және ережелерді сақтауды қажет етеді.

Заманауи полиграфиялық бағдарламалық жасақтама үнемі дамып келеді. Өзірлеушілердің басты мақсаты-оқуды автоматты түрде талдай алатын жүйені құру. Бұл полиграфтарды пайдалануды жеңілдетеді, сараптама құнын төмендетеді және мамандарды даярлауға кететін уақытты қысқартады. Процесті автоматтандыру технологияны қол жетімді және тиімді етеді, бұл әсіресе заң және тергеу тәжірибесіне кеңінен енгізу үшін маңызды. Алайда, мұндай жүйелерді пайдалану кезінде сапаны бақылау және этикалық ережелерді сақтау қажеттілігін ескеру қажет.

Болашақта өтірік детекторы смартфонға немесе планшетке арналған қосымша ретінде жүзеге асырылуы мүмкін. Дегенмен, оны пайдалану дайындықсыз барлығына қол жетімді болмайды. Дұрыс қолдану үшін сұхбат жүргізу дағдылары және талдау әдістерін түсіну қажет. Мұндай технологиялар, ең алдымен, жедел-ізвестіру қызметін қоса алғанда, кәсіби пайдалануға арналған [52]. Бұл нәтижелердің дәлдігі мен сенімділігін қамтамасыз ету үшін мамандарды оқытуды және қатаң стандарттарды сақтауды талап етеді.

Полиграфтарды дамытудың жаңа тәсілі заманауи жасанды интеллект әдістерін қолдануға негізделген. Бағдарламаға алдын-ала белгілі заңдылықтар енгізілген дәстүрлі әдістерден айырмашылығы, мұнда жасанды интеллект жүйесі құрылғының зерттелушімен өзара әрекеттесу процесінде ережелерді дербес анықтайды және рәсімдейді. Бағдарлама адамның физиологиялық реакцияларын талдайды, оның жеке ерекшеліктеріне автоматты түрде

бейімделеді және мүмкін болатын кедергілерді (артефактілерді) болдырмайды. Бұл полиграфологтың жұмыс уақытын қысқартуға, адам факторының әсерін азайтуға және талдаудың дәлдігін арттыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, 2018 жылы Кардифф университетінің зерттеушілері құқық қорғау органдарына жазбаша мәтіндердегі өтіріктерді анықтауға көмектесетін vernipoll нейрондық желісін ұсынды. Жүйе алдау кезінде қолданылатын сөздердің ең көп таралған тіркесімдерін талдайды және өтірікті 91 пайызға дейін анықтайды. Vernipoll қазірдің өзінде испандық полиция бөлімшелерінде қолданылады және жоғары тиімділікті көрсетеді [53].

Бұл әзірлемелер технологияның өтірікті анықтау әдістерін қалай жақсартып алатынын және оларды дәлірек және субъективті факторларға азырақ тәуелді ететінін көрсетеді. Дегенмен, оларды енгізу мұқият тексеруді, мамандарды оқытуды және этикалық ережелерді сақтауды талап етеді. Мұндай инновациялар құқық қорғау органдарына жаңа мүмкіндіктер ашады, бірақ қателіктер мен теріс қылықтарды болдырмау үшін оларды қолдану қатаң реттелуі керек.

Тергеу барысында қолдануға арналған интеллектуалды бейне деректерді талдау жүйесінің тұжырымдамасы жасанды интеллект және машиналық оқыту сияқты заманауи технологияларды қолдануды қамтиды. Бұл жүйе бейне кескіндерді автоматты түрде өңдеуге, негізгі мәліметтерді анықтауға, қатысушылардың мінез-құлқы мен эмоцияларын талдауға және маңызды оқиғаларды түсіруге қабілетті. Мұндай технология тергеушілердің жұмысын едәуір жеңілдетеді, деректерді талдауды тездетеді және нәтижелердің дәлдігін арттырады. Алайда оны жүзеге асыру азаматтардың құқықтарын дұрыс пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ету үшін құқықтық және этикалық аспектілерді мұқият зерттеуді қажет етеді.

Жасанды интеллект және машиналық оқыту технологияларын қолданудың әлемдік тәжірибесін пайдалана отырып, тергеу әрекеттері барысында пайдалану үшін бейне деректерді өңдеудің интеллектуалды

жүйесінің тұжырымдамасын ұсынуға болады. Мұндай жүйеде талдауға арналған бейнематериалдарға қойылатын негізгі талаптарға (жеңілдетілген түрде) мыналар жатады: қатаң әрекеттер тізбегін сақтау, тану үшін қажетті негізгі тегтерді айту, сондай-ақ алдын ала дайындалған сценарий бойынша жоғары сапада бейне түсіру. Бұл деректерді өңдеудің дәлдігі мен тиімділігін қамтамасыз етеді, бұл тергеушілердің жұмысын жеңілдетеді және талдау сапасын жақсартады.

Тергеу әрекеттері барысында алынған бейне фрагменттерді өңдеу алгоритмі келесі қадамдардың дәйекті орындалуын қамтиды:

1. Аудио тректі талдау: жүйе сөйлеуді бейнеден мәтінге түрлендіреді, қатысушылардың дауыстарын анықтайды және ақпараттың маңыздылығын анықтау үшін олардың психологиялық-мінез-құлық сипаттамаларын талдайды.

2. Бейне тректі талдау: Бағдарлама эмоционалды және мінез-құлық белгілерін оның базасындағы деректерді пайдаланып таниды және оны белгілі үлгілермен салыстырады.

3. Процессуалдық құжатты құру: бейне түсіру кезінде айтылған негізгі тегтер негізінде жүйе автоматты түрде процессуалдық құжатты қалыптастырады.

4. Деректерді оңтайландыру: ең маңызды белгілер ажыратылады және талдау нәтижелері бойынша алдын-ала қорытынды жасалады.

5. Ақпаратты өңдеу және сақтау: деректер иесіздендіріледі (қажет болған жағдайда) және одан әрі пайдалану үшін деректер банкіне енгізіледі.

6. Шешімдерді талдау және түсіндіру: жүйе жағдайды талдайды және түсінікті Машиналық оқыту әдісін қолдана отырып, қабылданған шешімдерге түсініктеме береді, бұл процесті ашық және түсінікті етеді.

Әр кезең жұмыс барысында бейімделуге және жақсартуға болатын алдын-ала жасалған Машиналық оқыту алгоритмдері негізінде жүзеге

асырылады. Бұл жаңа деректер мен нақты жағдайлардың ерекшеліктерін ескере отырып, жүйені үнемі жетілдіруге мүмкіндік береді.

Мұндай интеллектуалды жүйе бейнені өңдеуді едәуір жеңілдетеді, талдау уақытын қысқартады және нәтижелердің дәлдігін арттырады. Алайда оны жүзеге асыру қателер мен теріс қылықтарды болдырмау үшін мұқият баптауды, мамандарды оқытуды және заңдылықтарды сақтауды қажет етеді.

Бейне және аудио деректерді түсіру және талдау үшін жасанды интеллектті бейнеконференц-байланыспен бірге пайдалану жауап алынушының эмоционалды және психофизиологиялық жағдайын қашықтықтан бағалауға мүмкіндік береді. Мұндай технология дәлелдемелік базаны кеңейтпесе де, айғақтардың дұрыстығын бағалау, тактикалық әдістерді түзету, жаңа нұсқаларды ұсыну және қосымша тергеуді жоспарлау үшін пайдалы болуы мүмкін.

Бұл тәсіл әсіресе тактикалық тәуекелі жоғары жанжалды жағдайларда тиімді, мұнда жауап алушының мінез-құлқы мен реакцияларын жедел талдау маңызды. Алайда, жасанды интеллектті қолдану теріс пайдалану мен қателіктерден аулақ болу үшін құқықтық және этикалық ережелерді сақтауды талап етеді. Осылайша, технология тергеушілер үшін неғұрлым негізделген шешімдер қабылдауға көмектесетін қосымша құралға айналады.

БҰҰ-ның қылмыс және сот төрелігі мәселелері жөніндегі өңіраралық ғылыми-зерттеу институтының есебінде құқық қорғау органдарының жұмысында жасанды интеллект технологиялары мен робототехниканы этикалық тұрғыдан пайдаланудың негізгі аспектілері қарастырылған. Жасанды интеллектті полиция қызметіне интеграциялау мәселелеріне, соның ішінде нейрондық желіге негізделген бейнефиксация және үлгіні тану жүйелерін қолдануға ерекше назар аударылады [54].

БҰҰ-ның есебінде адам құқықтарының бұзылуын және теріс пайдалануды болдырмау үшін осындай технологияларды пайдалану кезінде этикалық ережелерді сақтау қажеттілігін көрсетеді. Атап айтқанда, Қателер

мен кемсітушілікке әкелуі мүмкін жаппай бейне түсіру және деректерді автоматты түрде талдаумен байланысты тәуекелдер талқыланады. Есепте полиция жұмысына жасанды интеллектті енгізу кезінде ашықтық пен жауапкершілікті қамтамасыз ету үшін нақты құқықтық негіздер мен бақылау тетіктерін әзірлеуге шақырылады.

Осылайша, БҰҰ-ның есебі технологиялық прогресс пен азаматтардың құқықтарын қорғау арасындағы тепе-теңдікке назар аударады, әсіресе құқық қорғау органдарына деген сенімді сақтау үшін өте маңыздылығын айтады.

Соңғы жылдары жасанды интеллект көмегімен бейне тізбегінің элементтерін құруға және ауыстыруға байланысты міндеттер әсіресе өзекті болды. Бұл терең оқыту әдістері мен жалған ұғымдарды біріктіретін терең фейк технологиясының кең таралуына байланысты. Бұл әдіс фотосуреттер мен бейнелерді бұрмалау процесін едәуір жеңілдетеді, бұл оны тиісті қосымшалардың кез - келген қолданушысына қол жетімді етеді. Терең фейктерді қолдану мүмкіндіктері әртүрлі салаларда, соның ішінде Құқықтану саласында үлкен алаңдаушылық туғызады, өйткені бұл дәлелдеу мәселелеріне, адамдардың құқықтары мен беделінің бұзылуына әкелуі мүмкін. Бұл ғалымдар мен тәжірибелі заңгерлерден мұндай бұрмаланулармен күресудің жаңа тәсілдері мен әдістерін әзірледі, сондай-ақ оларды реттеу және теріс пайдаланудың алдын алу үшін заңнамалық базаны құруды талап етеді [55].

Ұсынылған жаңа жүйе ішінара психофизиологиялық зерттеулер жүргізу және хабарланған ақпараттың дұрыстығын бағалау үшін параметрлерді синхронды тіркеу технологиясына ұқсайды. Алайда, басты айырмашылық - бейне деректерді интеллектуалды өңдеуді қолдану және процессуалдық құжаттарды қалыптастыруды автоматтандыру. Бұл экономикалық және еңбек шығындарын едәуір қысқартады.

Жүйе ақпаратты талдау мен өңдеуге жаңа мүмкіндіктер бере отырып, тергеу органдарының жұмысындағы тиімділік пен дәлдікті арттыруға бағытталған.

Сонымен, жасанды интеллектті бейнелеу және бейнені тану технологияларын қолдана отырып, тергеу әрекеттерінде қолданудың ең перспективті бағыттарының бірі болып тергеу жауап алуда, бұрын сипатталғандай. Бұл әдіс деректерді талдауға және өңдеуге кететін шығындар мен уақытты азайта отырып, тергеу әрекеттерінің дәлдігі мен тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Жасанды интеллектті этикалық пайдалануға және құқық қорғау органдарында автоматтандырылған жүйелерді қолдануға ерекше назар аудару қажет. Бұл құрылғылар мен бақылау сенсорларының қауіпсіздігін қамтамасыз етуді, сондай-ақ өңделетін деректердің құпиялылығын қорғауды қамтиды. Құпиялылық пен қауіпсіздікке кепілдік беру-бұл халықтың сенімін сақтау және теріс пайдаланудың алдын алу қажеттілігі. Осылайша, жасанды интеллект технологияларын әзірлеу және қолдану азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған қатаң этикалық нормалармен және құқықтық реттеулермен қатар жүруі керек.

Жасанды интеллектті жаппай пайдалану мәселесі нейрондық желілерді зиянды пайдалану болып табылады. Бұған жалған жаңалықтарды қолдану және тарату арқылы кибершабуылдар, сондай-ақ бет ауыстыру және алдау технологияларын қолдану кіреді. Алдау-бұл кибершабуылдың бір түрі, онда шабуылдаушы ақпаратқа қол жеткізу үшін сенімді дереккөз ретінде көрінеді. Мұндай әрекеттер қоғамдық тұлғалардың мәлімдемелеріне деген сенімді төмендетіп, сотта ұсынылған дәлелдемелердің дұрыстығына күмән келтіруі мүмкін. Бұл теріс пайдаланудың алдын алу және барлық тараптардың құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін жасанды интеллект технологияларының қауіпсіздігі мен этикалық қолданылуына ерекше назар аударуды қажет етеді [56].

Қорытындылай келе, бүгінде құқық қорғау органдарына жасанды интеллект жүйелерін әзірлеу және енгізу кезеңінде нейрожелілік технологияларға қойылатын негізгі талаптарды анықтау маңызды. Бұл

талаптар әділеттілік, есеп беру, ашықтық және жасанды интеллект қабылдаған әрекеттер мен шешімдердің түсіндірілу принциптерін ескеруі керек. Бұл халықтың сенімін қамтамасыз ету және теріс пайдаланудың алдын алу үшін қажет.

2.3 Істерді электрондық форматта тергеу шеңберінде жауап алуды бейнетіркеуді құқықтық реттеуді жетілдіру жөніндегі ұсыныс

Қазақстан Республикасының (бұдан әрі - ҚР) Қылмыстық іс жүргізу заңнамасындағы қазіргі заманғы құқықтық реформалар мен технологиялық прогресс аясында, атап айтқанда, сотқа дейінгі тергеуді электрондық форматта жүргізуге мүмкіндік беретін Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің (бұдан әрі - ҚР ҚПК) [17] 42-1-бабын енгізу тергеушінің іс жүргізу әрекеттерін жеделдетуге ықпал етті.

Алайда, электрондық форматта жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізуді одан әрі зерттеу қажеттілігі туындайды, өйткені ақпараттық жүйе сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімі (бұдан әрі – СДТБТ) [57] сотқа дейінгі тергеу шеңберінде жекелеген тапсырмаларды, баянаттар мен қаулыларды электрондық форматта шығаруға мүмкіндік береді, бірақ жекелеген тергеу әрекеттері электрондық форматтан тыс режимде жүргізіледі, бұл идеяның өзіне күмән келтіреді ҚР ҚПК 42-1-баптары.

Осылайша, біздің ғылыми зерттеуіміз негізгі тергеу әрекеттерінің бірі – тергеу сұрағын цифрландыру мәселесіне арналады. Тергеу сұрақтарын бейнежазбаға түсірудің озық мысалдарының бірі Америка Құрама Штаттарының (бұдан әрі – АҚШ) тәжірибесі болып табылады, онда жауап алудың бірыңғай бейнежазба моделі қолданылады [58].

Біздің ойымызша, АҚШ-тағы жауап алу бейнежазбасының бірыңғай моделінің нормативтік-құқықтық талдауы құқық қорғау органдарының ашықтығы мен есептілігін арттыра отырып, ҚР ұлттық заңнамасының

дамуына, сондай-ақ ҚР-дағы қылмыстық процестің орбитасына тартылатын адамдардың құқықтарын қорғауға ықпал ететін болады.

АҚШ-тың осы саладағы тәжірибесі ерекше қызығушылық тудырады, өйткені бұл елде құқықтық салада цифрлық технологияларды енгізу мен қолданудың бай тәжірибесі бар. Американдық тәжірибені талдау тергеу сауалнамасының бірыңғай бейнежазба үлгісі сияқты жүйелерді енгізуге байланысты оң аспектілерді де, ықтимал проблемалар мен тәуекелдерді де анықтауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде ҚР ҚПК-нің 210-бабы шеңберінде тергеу жауап алуын цифрландырудың ұқсас тәсілдерін әзірлеуге және бейімдеуге көмектесе алады. Сондай-ақ, біздің ойымызша, бұл зерттеу тергеу сұрағының бейнежазбасы құқық қорғау органдары тарапынан бұрмалау жағдайларын азайтуға және ҚР аумағындағы қылмыстық істердегі дәлелдемелердің сапасын жақсартуға қалай ықпал ететінін түсінуге көмектеседі.

Осылайша, АҚШ тәжірибесіне негізделген тергеу жауап алуының бірыңғай бейнежазбасының құқықтық және практикалық аспектілерін зерттеу құқықтық жүйені жетілдіру және ҚР Қылмыстық процесінде әділдік пен ашықтықты қамтамасыз ету жолындағы маңызды қадам болып табылады.

АҚШ тәжірибесіне сүйене отырып, жауап алу бейнежазбасының бірыңғай моделінің құқықтық және практикалық аспектілерін зерттеу үшін АҚШ заңнамасы мен ұлттық құқықтық нормаларды салыстырмалы-құқықтық талдау әдістері қолданылды; АҚШ-та жауап алу бейнежазбасын қолданудың негізгі тенденцияларын анықтауға, сондай-ақ оның тиімділігі мен құқық қолдану практикасына әсерін бағалауға мүмкіндік беретін статистикалық әдіс.

Зерттеу материалдары мамандандырылған нормативтік - құқықтық актілер, сондай-ақ қылмыстық, іс жүргізу құқығы және криминалистика саласындағы ғылыми еңбектер, жауап алуларды бейнежазба мәселелеріне арналған жарияланымдарға ерекше назар аударды.

АҚШ-тың тәжірибесі көрсеткендей, бүкіл тергеу процесінің бейнежазбасы құқық қорғау органдарының қызметкерлері үшін айтарлықтай артықшылық болып табылады, мұнда оны пайдалану кезінде қылмыстық істер бойынша алынған дәлелдемелердің сапасы артады және қосымша тергеу мен сот ісін жүргізуге жұмсалатын жалпы шығындар азаяды. Сонымен қатар, тергеу жауап алуының бейнежазбасы конституциялық құқықтарды қорғау және сот төрелігі жүйесіне қоғамдық сенімді нығайту шеңберінде айыпталушы үшін де, айыптаушы тарап үшін де жүйелік дәлдікті, әділдікті арттыруға ықпал ететіні атап өтілді [59].

Айта кетейік, АҚШ-тың конституциялық қағидаттары Миранда прав бойынша құқықтар туралы ескертусіз алынған кінәні мәжбүрлеп мойындауды және өзіне қарсы айғақтарды алып тастауды талап етеді. Себебі, куәгерлердің қарама-қайшы айғақтары мен тергеу органдарының жалған хаттамалары судьялар мен алқабилердің сотқа дейінгі тергеу жүргізетін адамның хаттамаларында көрсетілген оқиғалар нұсқасының жағын қабылдауына әкелуі мүмкін [35].

Осылайша, пилоттық жоба және кейінірек заңнамалық деңгейде Иллинойс, Колумбия округі, Мэн, Мэриленд, Небраска, Нью-Мексико, Солтүстік Каролина және Висконсин сияқты кейбір штаттарда қылмыстық істерді тергеу кезінде бүкіл тергеу процесінің бейнежазбасын жүргізуді міндеттейтін заңдар қабылданды. Бұл шаралар жоғарыда аталған мәселелерді шешуге бағытталған және күдікті мен айыпталушыдан жауап алу басталған сәттен бастап аяқталғанға дейін жазуды көздейді [59].

АҚШ-тағы тергеу тергеулерінің бейнежазбасының негізгі аспектілері мыналарды қамтиды:

- ақиқатты анықтауға жәрдемдесу;
- тиімділікті арттыру;
- конституциялық құндылықтарды қорғау [35].

Төменде тергеу сұрағының бейнежазбасы жоғарыда аталған мақсаттарға қол жеткізуге ықпал ететін негізгі әдістерді келтіреміз:

1. Шындықты анықтауға жәрдемдесу: бейнежазба тергеуден жауап алудың дәл және толық стенографиясын қамтамасыз етеді, бұл қылмыстық істерді объективті және әділ қарауға ықпал ете отырып, бұрмалануды болдырмауға көмектеседі.

2. Тиімділікті арттыру: тергеу сауалнамасының бейнежазбасы тергеушілер мен сот органдарына ақпаратты жедел және дәл талдауға мүмкіндік береді, бұл тергеу мен сот процесін жеделдетеді. Ол сондай-ақ қайта жауап алу мүмкіндігін және соған байланысты уақыт пен ресурстардың шығындарын азайтады.

3. Конституциялық құндылықтарды қорғау: тергеу жауап алуының бейнежазбасы күдіктінің құқықтарының ықтимал асып кетуіне және бұзылуына жол бермей, күдіктілердің конституциялық құқықтарының сақталуына кепілдік береді. Бұл қоғамның құқық қорғау органдары мен сот жүйесіне деген сенімін нығайтады, олардың іс-әрекеттерінің ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз етеді.

Тергеуден жауап алудың бейнежазбасының оң әдістерін қарастырып ашайық:

1. Тергеу жауап алуларының бейнежазбасы шындықты анықтауға ықпал етеді:

- көрсеткіштердің ықтимал бұрмалануын азайту: фактілердің барлық бұрмалануы бейнетіркеумен бірге жүреді;

- куәгерлердің айғақтарын синхрондау: куәгерлердің айғақтары көбінесе дәл емес, ал бейнежазба оқиғалардың толық, сөзбе-сөз және синхронды жазылуын қамтамасыз етеді, бұл куәгерлердің әлсіз естеліктерін едәуір өтейді;

- жауап алу мәдениеті: жауап алудың бейнежазбасы қадағалау органдарына тергеушілер қолданатын жауап алу әдістері бойынша қарауға, бақылауға және кері байланыс беруге мүмкіндік береді, өйткені балама

күдіктілерге қатысты туннельдік көзқарас және бастапқы күдіктіні соттау үшін барлық мүмкін дәлелдерді жинауға деген ұмтылыс (растаудың біржақтылығы) ақтау үкімдерінің негізгі себептері болып табылады. Бұл когнитивті модельдер барлық адамдарға тән стресстен, уақыттың жетіспеушілігінен және мақсатқа жетуге деген ұмтылысты ынталандыратын институционалдық мәдениеттен туындауы мүмкін;

- алынған дәлелдемелерді бағалау: судьялар мен алқабилерге мойындаулардың дұрыстығын бағалау және егер олар жауап алудың бейнежазбаларына қол жеткізе алса, жалған мойындауларды анықтау оңайырақ. Бейнежазбалар дауыс тонының, дене тілінің және айғақтар беру техникасының нәзіктіктерін түсінуге мүмкіндік береді, оларды тек сөзбен жеткізу мүмкін емес.

2. Тергеу жауап алуының тиімділігі мынадай негізде артады:

- үкіммен келіспеу туралы өтініштер: үкімдер сирек дауласатындықтан, негізсіз шағымдану ықтималдығы азаяды және әлі де берілгендер тезірек қаралуы мүмкін;

- сотқа дейінгі тергеуді жақсарту: жедел-тергеу тобының бейнежазбаларды қарау мүмкіндігі назардан тыс қалуы мүмкін ұсақ бөлшектерге назар аударуға көмектеседі. Бұл қудалау органдарына күдіктінің айғақтарының дұрыстығын тиімдірек бағалауға және қажет болған жағдайда балама күдіктілерді қарастыруға мүмкіндік береді;

- прокурорлық қадағалаудың тиімділігін арттыру: айыпталушылар үшін бейнежазбалар келіссөздерде іс жүргізу Прокурорының мүмкіндіктерін арттырады, бұл ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісімін жасасу ықтималдығын арттырады;

- үкім шығару сапасын жақсарту: қайта сот ісін жүргізуді талап ететін сотталушылар үшін бейнежазба әділ сотталу ықтималдығын арттырады және АҚШ заңдары бойынша өлім жазасының ықтималдығын азайтады. Алқабилердің қатысуымен қайталанатын сот процестері өте қымбатқа түседі.

Бейнежазба жазықсыздарды қорғау арқылы шығындарды үнемдеп қана қоймайды, сонымен қатар сотталушылардың конституциялық құқықтарын құрметтеуге ықпал етеді.

3. Тергеу жауап алуларының бейнежазбасы күдіктілер мен айыпталушылардың конституциялық құқықтарын қамтамасыз етуге ықпал етеді:

- қадағалау органына, қорғаушыларға және тәуелсіз қоғамдық бақылау топтарына биліктен немесе лауазымдық өкілеттіктерден асып кету жағдайларын анықтауға және алдын алуға көмектеседі;

- этникалық және басқа да көзқарастарға қарамастан, тергеушінің оны жүргізу әдістерін таңдауына әсер етуі мүмкін;

- құқық қорғау органдары жүйесінің әділдігі мен кәсібилігіне қоғамның сенімін нығайта алады.

АҚШ заңгер ғалымдарының көптеген жазбаларында атап өтілгендей, қате айыптау жағдайлары бұқаралық ақпарат құралдарының, адвокаттардың және қоғам қайраткерлерінің назарын аударады, мұнда тәуелсіз сараптама арқылы жеке тұлғаны анықтауға мүмкіндік беретін заманауи технологиялардың пайда болуымен тергеу қателіктерінің көпшілігі ДНҚ сараптамасы арқылы анықталады. Алайда, жоғарыда келтірілген дәлелдер әрдайым қол жетімді емес [35].

АҚШ-тың әлеуметтанулық зерттеулерінде ұқсас және мүмкін одан да жоғары деңгейдегі тергеу қателіктері ДНҚ дәлелдері жүргізілмейтін ауырлығы төмен қылмыстық істерде орын алатынын атап өтті [35].

АҚШ-тың тергеу қателіктері туралы социологиялық зерттеулері сонымен қатар көптеген негізсіз айыптауларға ықпал ететін негізгі факторлардың бірі күдіктілер мен айыпталушылардың айғақтарын бұрмалауға және кінәсін мойындауға жол беру екенін анықтады. Зерттеуде атап өтілгендей, айғақтар мен кінәні мойындаудың бұрмалануы, күдіктілер мен айыпталушылар тергеу жүргізетін тергеушінің адалдығына немесе оның

күдікті мен айыпталушының кінәсіне ішкі сеніміне қарамастан туындауы мүмкін. Тергеу кезінде тактикалық тұрғыдан дұрыс тұжырымдалмаған сұрақтар мен психологиялық қысым жазықсыз адамдардың мойындауына әкелуі мүмкін.осылайша, жалған айғақтар соншалықты сенімді түрде жасалады және тұжырымдалады, сондықтан айыптаушы тарап, алқабилер мен судьялар көбінесе шындықты тани алмайды. Қате сотталудың нәтижесінде жазықсыз адам бас бостандығынан айыру орындарына түсіп қана қоймай, кінәлі қылмыскер жазасыз қалады, мүмкін жаңа қылмыстар жасайды [35].

Осылайша, АҚШ-та тергеу жауап алу тактикасын жетілдіру аясында бастапқыда аудио және бейне жазбаларды қолдана отырып тергеу сұрақтарын жүргізуге үйретілген АҚШ полициясын дайындауда қателіктер қаупін азайту және тергеу жауап алу сияқты процедуралық әрекеттің тиімділігін арттыру үшін көбірек уақыт бөлінетінін атап өтеміз.

Осы мәселе бойынша отандық заңгер ғалымдар Ф.Т. Ибрагимов, Д. Ж. Мұқанов жауап алудың сәтті жүргізілуінде оның құқықтық негізі мен қылмыстық іс жүргізу заңының ережелерін қолданудағы біркелкілігі болып табылады, бұл процестің әр қатысушысының құқықтарын сақтаудың кепілі болып табылады және осы тергеу әрекетінің тиімділігін төмендететін қарама-қайшы, вариативті құқықтық нормаларды болдырмайды [60].

Жиырма үш бөлімнен тұратын жауап алу бейнежазбасының бірыңғай моделі туралы Нормативтік – құқықтық актіні (бұдан әрі - НҚА) мазмұнды қарау кезінде бірінші бөлімде НҚА атауы ғана бар екенін ескереміз. Екінші бөлімде анықтамалар бар. Үшінші бөлім құқық қорғау органдарына сотқа дейінгі тергеп-тексеру шеңберінде барлық жауап алу процесінің бейнежазбасын жүргізуге нұсқау береді, жекелеген мемлекеттердің қалауы бойынша осы мандаттың қай жерде және қандай құқық бұзушылық түрлеріне қатысты қолданылатынын, сондай-ақ олардың көмегімен бейнежазба жүргізілуі тиіс құралдарды шешуге қалдырады. Төртінші бөлімде күдіктіге немесе айыпталушыға жауап алу кезінде бейнежазба жүргізілетіні туралы

хабарлаудың міндетті талаптары туралы талаптар қаралады. Алайда, төртінші бөлімнің соңғы сөйлемінде бірде-бір құқық қорғау қызметкері немесе орган күдікті немесе айыпталушы мен оның адвокаты арасындағы жеке қарым-қатынасты бейнежазбаға түсіре алмайтындығы баса айтылған.

Бесіншіден оныншы бөлімдерде тергеу сұрағының бейнежазбасына әр түрлі ерекшеліктер сипатталған, мысалы, бесінші бөлім Төтенше жағдайлар үшін ерекшелік жасайды. Алтыншы бөлім, Егер жауап алу кезінде бейнежазба қолданылса, жауап алынған адам сұрақтарға жауап беруден бас тартқан кезде ерекшелік жасайды. Жетінші бөлім олардың заңнамасына сәйкес басқа юрисдикцияларда жүргізілген жауап алулардың бейнежазбасын алып тастайды. Сегізінші бөлім, Егер тергеуші құқық бұзушылық заң бойынша жазылуы керек санатқа жатпайды деп санаса, жауап алудың бейнежазбасын қажет етпейді. Тоғызыншы бөлім, Егер құқық қорғау органдарының қызметкері немесе оның бастығы бейнежазба құпия ақпарат берушінің жеке басын ашуы немесе Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің, жауап алынатын адамның немесе басқалардың қауіпсіздігіне қауіп төндіруі мүмкін деп санаса, жауап алудың бейнежазбасын қажет етпейді. Оныншы бөлімде жабдыққа техникалық қызмет көрсету бойынша ақылға қонымды күш-жігерге қарамастан, сондай-ақ бөлшектерді уақтылы жөндеу немесе ауыстыру мүмкін болмаған кезде істен шыққан жағдайлар үшін ерекшеліктер қарастырылған.

Он бірінші бөлім айыптаушы тарапқа басым дәлелдер келтіре отырып, жауап алудың бейнежазбасын пайдалану қажеттілігін дәлелдеу міндетін жүктейді. Он екінші бөлім айыптаушы тарапты жауап алудың бейнежазбасын пайдалану ниеті туралы қорғауға хабарлауға міндеттейді.

Он үшінші бөлімде жауап алу процесінің толық бейнежазбасы туралы НҚА талабы бұзылған жағдайда қолданылатын процестік қорғау құралдары сипатталған.

Он төртінші бөлім жауап алу туралы бейнежазбаларды жергілікті заңдарға немесе қылмыстық істер бойынша дәлелдемелерді сақтауды

реттейтін ережелерге сәйкес анықтауды, қол жетімді етуді және сақтауды талап етеді.

Он бесінші бөлім әрбір құқық қорғау органы мен қадағалау органынан осы НҚА іске асыру үшін қағидаларды қабылдауды және олардың сақталуын қамтамасыз етуді талап етеді.

Он алтыншы бөлім жауапкершілікті шектеуге қатысты. Он жетінші бөлімде жауап алудың бейнежазбалары, егер олар сот сарапшысының бейнежазбаның тұтастығы туралы қорытындысымен бірге жүрсе, сотқа дейінгі тергеуде немесе сот талқылауында заңды болып саналады. Дегенмен, олардың түпнұсқалығына АҚШ-тағы белгілі бір штат заңнамасында көзделген кез келген жолмен дау айтуға болады.

Он сегізінші-жиырма үшінші бөлімдер техникалық аспектілерді қамтиды. Он сегізінші бөлім НҚА жауап алудың бейнежазбасына құқық бермейтінін және мұндай жауап алудың хаттамасын жасауды талап етпейтінін көрсетеді. Он тоғызыншы бөлім НҚА-ны біркелкі қолдану мен түсіндіруді қамтамасыз ету қажеттілігін көрсетеді. Жиырмамыншы бөлім НҚА-ның жаһандық және Ұлттық саудадағы электрондық қолтаңба туралы Заңмен байланысын қарастырады. Жиырма бірінші бөлім НҚА ережелерінің бөлінуіне қатысты. Жиырма екінші бөлім НҚА-ға қайшы келетін кез-келген заңнамалық ережелердің күшін жоюды қарастырады. Жиырма үшінші бөлім НҚА күшіне енген күнді белгілейді.

Қорытындылай келе, АҚШ тәжірибесіне негізделген жауап алу бейнежазбасының бірыңғай үлгісін талдау ҚР Құқық қорғау органдарында ашықтық пен есептілікті арттыруға маңызды қадам болып табылатынын атап өтеміз. Талдау көрсеткендей, НҚА күдіктілердің құқықтарын қорғауды қамтамасыз етеді, дәлелдемелердің сапасын жақсартады және әділ сот төрелігіне ықпал етеді. Мұндай модельді енгізу оның тиімді қолданылуы мен сақталуын қамтамасыз ету үшін құқықтық нормалар мен стандарттарды

мұқият сақтауды, сондай-ақ техникалық және ұйымдастырушылық аспектілерді ескеруді талап етеді.

Осы мәселедегі оң нүкте ретінде заңнамалық өзгеріс пен толықтыру жолымен ҚР ҚПК-нің 199-бабының 3-бөлігінде норма пайда болғанын атап өтуге болады, онда «тергеу әрекетін жүргізетін адам дыбыс -, бейнежазба құралдарының көмегімен тергеу әрекетінің барысы мен нәтижелерін толық тіркеген жағдайда алынған нақты деректердің қысқаша баяндалуымен шектелуге құқылы және іс үшін маңызы бар белгіленген мән-жайлар» [17].

ҚР ҚПК-дегі бұл Нормативтік-құқықтық жаңалық алғашқы тергеу жауап алуының бейнежазбасын қосымша талдау мүмкіндігімен сипаттау бөлігін қысқарту жағына қарай тергеу жауап алуын оңтайландыруға мүмкіндік берді.

Осылайша, тергеу әрекеттерін одан әрі жетілдіру және цифрландыру үшін жауап алу бейнежазбасының Ұлттық бірыңғай моделін әзірлеу ұсынылады. Бұл модель кибер-тергеушілердің жаңа буыны үшін нұсқаулық болады, бұл классикалық қағаздан жауап алу хаттамасынан бейнежазба мен синхронды стенографияны қолдана отырып, цифрлық форматқа көшуге ықпал етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, диссертацияның кейбір тұжырымдамалық маңызды тұстарын бөліп көрсету керек.

Бейнежазбаның әдістері мен әдістерін таңдау объектілерді немесе дәлелді маңызы бар фактілерді жақсы түсіру қажеттілігімен анықталады.

Тергеу, сараптамалық практикадағы және жедел-ізвестіру қызметіндегі криминалистикалық бейнежазбаның рөлі күрделі мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін оқиғалар мен объектілерді динамикаға түсіру қабілетінде жатыр:

- Материалдық жағдай мен оқиғалардың дамуын дәл құжаттау;
- Тергеу мен сот талқылауының кез келген сәтінде тіркелген ақпаратты сақтау және кейіннен бағалау;
- Оларды егжей-тегжейлі талдау үшін жылдам жүретін процестерді тіркеу;
- Оқиға болған уақытты анықтау.
- Криминалистикалық бейнежазбаны қолдану мынадай қағидаттарға негізделеді:
  - Сапасыз жазбаларды монтаждауға және жоюға жол берілмейді;
  - Бейнежазбаны тек практикалық тергеу субъектілері немесе олардың бақылауымен пайдалану;
  - Объектіні бекітудің объективтілігі;
  - Іс жүргізу құжаттарында бейнежазбаны қолдану фактісін, шарттары мен нәтижелерін есепке алу (хаттама, акт);
  - Объектілердің көлемін, көлемін және дыбыстық модуляцияларды орнатуға мүмкіндік беретін ережелерді сақтау.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде қылмыстық сот ісін жүргізуде тергеу жауап алуының бейнежазбасы іс жүргізу және техникалық аспектілерді қамтитын тиісті ресімдеу жағдайында ғана дәлелді мәнге ие екенін атап өтуге

болады. Процессуалдық аспект қылмыстық іс жүргізу заңымен реттеледі, ал техникалық ресімдеу ережелері тәжірибемен әзірленеді.

Кәмелетке толмаған күдіктілер мен айыпталушылардан жауап алудың физиологиялық және психологиялық ерекшеліктеріне байланысты оның өзіндік ерекшеліктері бар. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасында кәмелетке толмағандардан жауап алу ұзақтығына шектеулер, қорғаушының, педагогтың немесе психологтың міндетті қатысуы, сондай-ақ басқа да міндетті ережелер белгіленеді (Қазақстан Республикасы ҚПК 209-бабының 4-бөлігі, Қазақстан Республикасы ҚПК 215-бабының 1-бөлігі).

Ғалым-заңгер А.Б. Соколов кәмелетке толмағандардан жауап алу кезінде бейнетүсірілімді қолданудың ұйымдастырушылық және процедуралық аспектілерін анықтайды, барлық процедуралық нормалар мен ережелерді сақтаудың маңыздылығына назар аударады. Ол кәмелетке толмағандардың құқықтарын қамтамасыз ету қажеттілігін, сондай-ақ қорғаушының, тәрбиешінің немесе психологтың процеске қатысуын атап көрсетеді. Сонымен қатар, А.Б. Соколов «бейнетүсірілімді пайдалану кәмелетке толмағанның мінез-құлқы мен реакцияларын қоса алғанда, бүкіл жауап алу барысын дәл түсіруге мүмкіндік береді, бұл оның айғақтарын объективті және толық бағалауға ықпал етеді» деп атап өтті.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде қылмыстарды тергеу кезінде мүдделер теңгерімін қамтамасыз ету үшін заңға кәмелетке толмаған күдіктілер мен айыпталушылардан жауап алу процесінің міндетті үздіксіз бейнежазбасын енгізу қажет. Бұл шара жоғарыда аталғандармен бірге кәмелетке толмағандардан жауап алу тиімділігін арттыруға, олардың құқықтарының сақталуына кепілдік беруге және қылмыстық іс жүргізу тараптарының мүдделерінің тепе-теңдігін сақтауға мүмкіндік береді.

Мәселен, мысалы, Беларусь Республикасында 2021 жылы іс жүргізу заңнамасына он төрт жасқа дейінгі кәмелетке толмаған жәбірленушілердің немесе куәгерлердің қатысуымен тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде

дыбыстық жазба мен бейнежазбаны қолдануды міндеттейтін өзгерістер енгізілді. Кәмелетке толмаған жәбірленуші немесе куә немесе олардың заңды өкілдері бұған қарсылық білдіретін жағдайлар, кейінге қалдыруға болмайтын жағдайлар, сондай-ақ дыбыс жазу мен бейнежазбаны жүргізудің техникалық мүмкіндігінің болмауы ерекше жағдайлар болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде норманы Қазақстан Республикасының ҚПК-не, атап айтқанда, «Кәмелетке толмаған куәдан немесе жәбірленушіден жауап алу ерекшеліктері» 215-бабына 4-бөлім енгізуі қарастыруды ұсынамыз. Бұл нормада, егер шұғыл жағдайлар болса немесе техникалық мүмкіндік болмаса, олар немесе олардың заңды өкілдері қарсылық білдірген жағдайларды қоспағанда, 14 жасқа дейінгі кәмелетке толмаған жәбірленушілердің немесе куәгерлердің қатысуымен жауап алу кезінде аудио және бейнежазбаны міндетті түрде қолдануды регламенттеу қажет.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, осы сәттен бастап құқық қорғау органдарының полициясы мен федералды агенттер үшін күдіктілерден жауап алуды құжаттау үшін ескірген, кейде дәл емес және толық емес «каракуль» әдісін қолдануды жалғастыру практикалық емес және орынсыз болып бара жатқанын атап өтуге болады. Қазіргі уақытта, неғұрлым жетілдірілген және дәл әдістер болған кезде, заң шығарушы полиция мен агенттердің жазбаларына сүйенудің орнына электронды форматта стенографиялық есептер шығаруды міндеттейтін заң қабылдайтын сәт келді.

Бүгінгі күні көптеген азаматтар біздің өміріміз жеке ғимараттарда, мемлекеттік мекемелерде, жол ақысын төлеу пункттерінде, дүкендерде, қоймаларда, әуежайларда және тіпті телефон арқылы сөйлесу кезінде бейнекамераға жиі түсетіндігімен бетпе-бет келеді. Полиция көліктері көлік аялдамаларын жазуға арналған камералармен жабдықталған. Айғақтардың бейнежазбасы күнделікті тәжірибеге айналды. Біз спорттық іс-шаралардағы дауларды шешу және туған күндер, үйлену тойлары, мерекелер мен мерекелер сияқты маңызды оқиғалар туралы естеліктерді сақтау үшін бейнежазбаларға

жүгінеміз. Бұл бейнежазбалар бізге өткен сәттерді нақты уақыт режимінде сезінуге мүмкіндік береді және статикалық кескіндер немесе ауызша әңгімелер арқылы мүмкін болғаннан гөрі не болғанын дәлірек және толық түсінуге мүмкіндік береді. Бұл себептер полицияның қамауындағы күдіктілерден жауап алуға да қатысты.

Осылайша, шетелдік тәжірибе, оның ішінде АҚШ-тың электронды форматтағы істерді тергеу шеңберіндегі тергеу жауап алуының дыбыстық -, бейнежазбасы саласындағы тәжірибесі қылмыстық процестің орбитасына тартылатын адамдардың, құқық қорғау органдарының тергеушілерінің, прокурорлардың, қорғаушылардың, судьялардың пайдасын едәуір арттыратынын, сондай-ақ Қазақстан Республиканың сот төрелігі жүйесінде шындықты іздеуге ықпал ететінін атап өтуге болады. Тергеу процесіне одан әрі енгізу және стандартты практикаға енгізу, жауап алу сияқты тергеу әрекетінің дыбыстық-, бейнежазбаларын қолдану арқылы қылмыстық сот ісін жүргізудегі адам құқықтарын қамтамасыз етеді.

Қорытындылай келе, тергеу процесіндегі жауап алу кезінде қолданылатын бейнежазба отандық құқық қорғау жүйесінде салыстырмалы түрде жаңа тәжірибе болып табылады. Бұл технологиялық әдіс құқық қорғау органдарының қызметінде ашықтықтың артуына ықпал етіп, сондай-ақ күдіктілердің заңды құқықтары мен мүдделерін қорғау тетіктерін күшейтуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қылмыстық сот ісін жүргізу барысында тергеу жауап алу кезінде бейнетіркеу әдістерін қолданудың маңыздылығы артып келеді. Осыған байланысты, бұл процесті жан-жақты зерттеу және оны одан әрі жетілдіру қажеттілігі ерекше атап өтілуі тиіс.

Жасанды интеллект пен бейне-техникалық құралдар негізінде құқық қорғау қызметінде қолданылатын заманауи және перспективалы технологияларды қарастырыңыз. Осындай шешімдердің бірі Layered Voice Analysis (бұдан әрі - LVA) жүйесі болып табылады. Бұл технология тергеу жауап алу процесін жақсартуға көмектеседі, өйткені ол адамның дауысындағы

жасырын эмоционалдық реакцияларды талдауға және адамның когнитивті жүктемесі жоғарылаған сәттерді анықтауға мүмкіндік береді.

LVA көмегімен жауап алынатын адамның қаншалықты шынайы ақпарат беретінін анықтауға болады. Бағдарлама адамның психофизиологиялық параметрлерін талдау арқылы дауыстағы мазасыздықты немесе жағымсыз реакцияларды бақылайды. Ол тек жеке сөйлесулерде ғана емес, сонымен қатар телефон қоңырауларын немесе аудио жазбаларды талдауда да жұмыс істейді.

LVA технологиясы айғақтардың түпнұсқалығын 90 пайызға дейін бағалай алады, бұл оны құқық қорғау органдары үшін әсіресе пайдалы етеді. Мұндай құралдарды қолдану тезірек және дәлірек жүргізуге көмектеседі тергеу жауап алу, сондай-ақ жалған мәлімдемелерді анықтау. Осылайша, LVA құқық қорғау саласындағы жұмыстың тиімділігін арттыруға қабілетті перспективалық шешім болып табылады.

Бұл тақырыптың өзектілігі жасанды интеллектпен жұмыс жасауда төрт негізгі бағыттың бөлінуіне байланысты: болжау және талдау, тану, зерттеу және байланыстарды іздеу. Олардың ішіндегі ең маңыздысы - фото және бейне деректерін өңдеу және талдау үшін жасанды интеллектті пайдалану.

БҰҰ-ның есебінде адам құқықтарының бұзылуын және теріс пайдалануды болдырмау үшін осындай технологияларды пайдалану кезінде этикалық ережелерді сақтау қажеттілігін көрсетеді. Атап айтқанда, Қателер мен кемсітушілікке әкелуі мүмкін жаппай бейне түсіру және деректерді автоматты түрде талдаумен байланысты тәуекелдер талқыланады. Есепте полиция жұмысына жасанды интеллектті енгізу кезінде ашықтық пен жауапкершілікті қамтамасыз ету үшін нақты құқықтық негіздер мен бақылау тетіктерін әзірлеуге шақырылады.

Осылайша, БҰҰ-ның есебі технологиялық прогресс пен азаматтардың құқықтарын қорғау арасындағы тепе-теңдікке назар аударады, әсіресе құқық қорғау органдарына деген сенімді сақтау үшін өте маңыздылығын айтады.

Соңғы жылдары жасанды интеллект көмегімен бейне тізбегінің элементтерін құруға және ауыстыруға байланысты міндеттер әсіресе өзекті болды. Бұл терең оқыту әдістері мен жалған ұғымдарды біріктіретін терең фейк технологиясының кең таралуына байланысты. Бұл әдіс фотосуреттер мен бейнелерді бұрмалау процесін едәуір жеңілдетеді, бұл оны тиісті қосымшалардың кез - келген қолданушысына қол жетімді етеді. Терең фейктерді қолдану мүмкіндіктері әртүрлі салаларда, соның ішінде Құқықтану саласында үлкен алаңдаушылық туғызады, өйткені бұл дәлелдеу мәселелеріне, адамдардың құқықтары мен беделінің бұзылуына әкелуі мүмкін. Бұл ғалымдар мен тәжірибелі заңгерлерден мұндай бұрмаланулармен күресудің жаңа тәсілдері мен әдістерін әзірлеуді, сондай-ақ оларды реттеу және теріс пайдаланудың алдын алу үшін заңнамалық базаны құруды талап етеді.

Ұсынылған жаңа жүйе ішінара психофизиологиялық зерттеулер жүргізу және хабарланған ақпараттың дұрыстығын бағалау үшін параметрлерді синхронды тіркеу технологиясына ұқсайды. Алайда, басты айырмашылық- бейне деректерді интеллектуалды өңдеуді қолдану және процессуалдық құжаттарды қалыптастыруды автоматтандыру. Бұл экономикалық және еңбек шығындарын едәуір қысқартады.

Жүйе ақпаратты талдау мен өңдеуге жаңа мүмкіндіктер бере отырып, тергеу органдарының жұмысындағы тиімділік пен дәлдікті арттыруға бағытталған.

Сонымен, жасанды интеллектті бейнелеу және бейнені тану технологияларын қолдана отырып, тергеу әрекеттерінде қолданудың ең перспективті бағыттарының бірі болып тергеу жауап алуда, бұрын сипатталғандай. Бұл әдіс деректерді талдауға және өңдеуге кететін шығындар мен уақытты азайта отырып, тергеу әрекеттерінің дәлдігі мен тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Жасанды интеллектті этикалық пайдалануға және құқық қорғау органдарында автоматтандырылған жүйелерді қолдануға ерекше назар аудару

қажет. Бұл құрылғылар мен бақылау сенсорларының қауіпсіздігін қамтамасыз етуді, сондай-ақ өңделетін деректердің құпиялылығын қорғауды қамтиды. Құпиялылық пен қауіпсіздікке кепілдік беру-бұл халықтың сенімін сақтау және теріс пайдаланудың алдын алу қажеттілігі. Осылайша, жасанды интеллект технологияларын әзірлеу және қолдану азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған қатаң этикалық нормалармен және құқықтық реттеулермен қатар жүруі керек.

Жасанды интеллектті жаппай пайдалану мәселесі нейрондық желілерді зиянды пайдалану болып табылады. Бұған жалған жаңалықтарды қолдану және тарату арқылы кибершабуылдар, сондай-ақ бет ауыстыру және алдау технологияларын қолдану кіреді. Алдау-бұл кибершабуылдың бір түрі, онда шабуылдаушы ақпаратқа қол жеткізу үшін сенімді дереккөз ретінде көрінеді. Мұндай әрекеттер қоғамдық тұлғалардың мәлімдемелеріне деген сенімді төмендетіп, сотта ұсынылған дәлелдемелердің дұрыстығына күмән келтіруі мүмкін. Бұл теріс пайдаланудың алдын алу және барлық тараптардың құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін жасанды интеллект технологияларының қауіпсіздігі мен этикалық қолданылуына ерекше назар аударуды қажет етеді.

Қорытындылай келе, бүгінде құқық қорғау органдарына жасанды интеллект жүйелерін әзірлеу және енгізу кезеңінде нейрожелілік технологияларға қойылатын негізгі талаптарды анықтау маңызды. Бұл талаптар әділеттілік, есеп беру, ашықтық және жасанды интеллект қабылдаған әрекеттер мен шешімдердің түсіндірілу принциптерін ескеруі керек. Бұл халықтың сенімін қамтамасыз ету және теріс пайдаланудың алдын алу үшін қажет.

Қорытындылай келе, АҚШ тәжірибесіне негізделген жауап алу бейнежазбасының бірыңғай үлгісін талдау ҚР Құқық қорғау органдарында ашықтық пен есептілікті арттыруға маңызды қадам болып табылатынын атап өтеміз. Талдау көрсеткендей, НҚА күдіктілердің құқықтарын қорғауды

қамтамасыз етеді, дәлелдемелердің сапасын жақсартады және әділ сот төрелігіне ықпал етеді. Мұндай модельді енгізу оның тиімді қолданылуы мен сақталуын қамтамасыз ету үшін құқықтық нормалар мен стандарттарды мұқият сақтауды, сондай-ақ техникалық және ұйымдастырушылық аспектілерді ескеруді талап етеді.

Осы мәселедегі оң нүкте ретінде заңнамалық өзгеріс пен толықтыру жолымен ҚР ҚПК-нің 199-бабының 3-бөлігінде норма пайда болғанын атап өтуге болады, онда «тергеу әрекетін жүргізетін адам дыбыс -, бейнежазба құралдарының көмегімен тергеу әрекетінің барысы мен нәтижелерін толық тіркеген жағдайда алынған нақты деректердің қысқаша баяндалуымен шектелуге құқылы және іс үшін маңызы бар белгіленген мән-жайлар».

ҚР ҚПК-дегі бұл Нормативтік-құқықтық жаңалық алғашқы тергеу жауап алуының бейнежазбасын қосымша талдау мүмкіндігімен сипаттау бөлігін қысқарту жағына қарай тергеу жауап алуын оңтайландыруға мүмкіндік берді.

Осылайша, тергеу әрекеттерін одан әрі жетілдіру және цифрландыру үшін жауап алу бейнежазбасының Ұлттық бірыңғай моделін әзірлеу ұсынылады. Бұл модель кибер-тергеушілердің жаңа буыны үшін нұсқаулық болады, бұл классикалық қағаздан жауап алу хаттамасынан бейнежазба мен синхронды стенографияны қолдана отырып, цифрлық форматқа көшуге ықпал етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ:

- 1 Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан соттарында ақпараттық технологияларды енгізудің маңыздылығын атап өтті [Электрондық деректер] // BaigeNews.kz. 2024 30 сәуір. — Қол жеткізу режимі: https://baigenews.kz/tokaev-ukazal-na-vazhnost-vnedreniya-informatsionnyh-tehnologiy-v-sudah-kazahstana_175370/ (жүгінген күн: 15.01.2025 ж).
- 2 Қасым-Жомарт Тоқаев Реформалар жоғарғы кеңесінің отырысын өткізді [Электрондық деректер] // Ақорда. 2023 22 маусым. — Қол жеткізу режимі: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kasym-zhomart-tokaev-provel-zasedanie-vysshego-soveta-po-reformam-225358> (жүгінген күн: 15.01.2025 ж).
- 3 Бейнежазба [Электрондық деректер] // Википедия: еркін энциклопедия. — Қол жеткізу режимі: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (жүгінген күн: 15.09.2024ж.).
- 4 Горинов, Ю. А. Қылмыстарды тергеу кезінде бейнежазбаны қолдану / Ю. А.Горинов, К.С. Скоромников. — М., 1975. — 109 Б.
- 5 Бэрд, Джон Лоуги [Электрондық деректер] // Википедия: еркін энциклопедия. — Қол жеткізу режимі: https://ru.wikipedia.org/wiki/Бэрд,_джон_логи (жүгінген күн: 15.09.2024ж.).
- 6 Елдердегі теледидарды енгізу хронологиясы [Электрондық деректер] // Википедия: еркін энциклопедия. — Қол жеткізу режимі: https://en.wikipedia.org/wiki/Timeline_of_the_introduction_of_television_in_countries (жүгінген күн: 15.09.2024ж.).
- 7 Radio Corporation of America [Электрондық деректер] // Википедия: еркін энциклопедия. — Қол жеткізу режимі: <https://ru.wikipedia.org/wiki/RCA> (жүгінген күн: 15.09.2024ж.).
- 8 Амрех [Электрондық деректер] // Уикипедия: еркін энциклопедия. —Қол жеткізу режимі: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Amrex> (жүгінген күн: 15.09.2024ж.).
- 9 Малютин, А.Ф. Магниттік фонограмманы жазу және ойнату құрылғысы / А.Ф. Малютин; өтініш беруші және патент иесі. — №

000224_000128_0000068886_19470101_A1_SU; 1947. — Қол жеткізу режимі: https://rusneb.ru/catalog/000224_000128_0000068886_19470101_A1_SU / (жүгінген күн: 15.09.2024ж.).

10 Ғазизов, В.А. Бейнежазба және оны тергеу әрекеттерін жүргізуде қолдану: Оқу құралы / В.А. Гизизов, А.Г. Филиппов; Мәскеу заңгер. ин-т — М., 1997. —88 б.

11 Оптикалық жазба [Электрондық деректер] // Википедия: еркін энциклопедия. — Қол жеткізу режимі: https://ru.wikipedia.org/wiki/Оптическая_звукзапись (жүгінген күн: 15.09.2024 ж.).

12 Флэш-жад [Электрондық деректер] // Википедия: еркін энциклопедия. — Қол жеткізу режимі: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Флеш-память> (жүгінген күн: 15.09.2024 ж.).

13 Аммосов, С.Н. Тергеу құжаттарын қалыптастыру үшін бейнежазба техникасы мен компьютерлік технологиялардың мүмкіндіктерін біріктіру / С.Н. Амосов // Сот реформасы және сот, прокуратура және тергеу органдары қызметінің тиімділігі: ғылыми.- тәжірибе. конф. жас ғалымдар. 25 сәуір 1998 ж.: аспиранттардың, адъюнкттердің, ізденушілердің тезистері. —Санкт-Петербург., 1998. — Б. 91-93.

14 Ищенко, Е.П. Криминалистикалық фотосурет және бейнежазба: Оқу тәжірибе. оқу құралы / Е.П. Ищенко, П.П. Ищенко, В.А. Зотчев; ред. Е.П. Ищенко. —М.: Заңгер, 1999. —436 б.

15 Семенцов, В.А. Тергеушінің дәлелді қызметіндегі бейне және дыбыстық жазба: Оқу-тәжірибе жәрдемақы / В.А. Семенцов; Ресей ИМ. —Екатеринбург, 1995. —116 б.

16 Муленков, Д.В. Бейнежазба криминалистикалық маңызды ақпаратты жазудың бір әдісі ретінде / Д.В. Муленков, О.Н. Лазаренко // Ресей ИМ Мәскеу университетінің хабаршысы. —2015. — № 9. —Б. 107-111.

17 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі: [Электрондық ресурс] 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ —Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (жүгінген күн: 11.10.2024).

18 Демин, К.Е. Криминалистикалық техника: Оқулық / ред.к. К.Е. Демин. — М. АКМИ Заң. Ин-т, 2017. —426 б.

19 Дыбыстық, бейнежазбаны қолдана отырып тергеу әрекеттерін жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдар / Қазақстан Республикасы. Ішкі істер министрлігі. Тергеу департаменті. Қарағанды академиясы. Б. Бейсенова. Ғылыми-зерттеу институты. ПО тергеу қызметінің проблемаларын зерттеу орталығы. —Қарағанды, 2023. —19 б.

20 Соколов, А.Б. Кәмелетке толмаған баладан жауап алу барысында бейнетүсірілімді қолдануды ұйымдастыру және рәсімдеу / А. Б. Соколов // қылмыстық құқық. —2016. — № 2. —Б. 125-129.

21 Беларусь Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі [Электрондық ресурс] 1999 жылғы 16 шілдедегі № 295-3 (08.01.2024 жылғы). —Қол жеткізу режимі:

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414958&doc_id2=30414958#pos=6;-100.19999694824219&pos2=2345;-73.19999694824219 (жүгінген күн: 11. 10. 2024 ж.).

22 Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы адам құқықтары, жазаны орындау, сондай-ақ азаптау мен басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынас түрлерінің алдын алу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы [Электрондық ресурс]: 2023 жылғы 17 наурыздағы № 212-VII ҚРЗ. —Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000212> (жүгінген күн: 11.10.2024 ж.).

23 Lawrence, Courtney A. (2010) «Criminal Law: Too Much of a Good Thing: Limiting the Scope of the Scales Recording Requirement to Custodial Interrogations

Conducted in Minnesota-State v. Sanders,» William Mitchell Law Review: Vol. 37: Iss. 1, Article 6.

24 State v. Scales, 518 N.W.2d 587 (Minn. 1994) // Justia Law. —URL: <https://law.justia.com/cases/minnesota/supreme-court/1994/c4-93-1541-2.html> (date of access: 11.10.2024).

25 Sullivan, Thomas P. Electronic Recording of Custodial Interrogations: Everybody Wins // Journal of Criminal Law and Criminology. —2005. —Vol. 95. — Issue 3. —Article 12.

26 Illinois Compiled Statutes // Illinois General Assembly. —URL: <https://www.ilga.gov/legislation/ilcs/fulltext.asp?DocName=072500050K103-2.1> (date of access: 11.10.2024).

27 Title 25: Internal Security and Public Safety. Part 8: Maine Criminal Justice Academy. Chapter 341: The Maine Criminal Justice Academy. §2803-B. Requirements of law enforcement agencies // Maine Legislature. —URL: <https://legislature.maine.gov/statutes/25/title25sec2803-b.html> (date of access: 11.10.2024).

28 Donovan, Daniel, Rhodes, John. Comes a Time: The Case for Recording Interrogations // Montana Law Review. —2000. —Vol. 61. —Issue 1. —Article 8.

29 Report of the Supreme Court Special Committee on Recordation of Custodial Interrogations. —2005. —15 April. —URL: <http://www.judiciary.state.nj.us/notices/reports/cookreport.pdf> (date of access: 11.10.2024).

30 Волочай, С.Н. Бейнежазба материалдарын криминалистикалық зерттеу нысаны ретінде бұрмалау: Оқу құралы. —М.: Қалқан-М, 2011. —154 б.

31 Қазақстан Республикасының Конституциясы [Электрондық ресурс]: 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды —Қол жеткізу режимі: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_\(жүгінген_күн:_10.10.2023_ж.\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_(жүгінген_күн:_10.10.2023_ж.)).

- 32 Walsh D., Bull R. Benefit fraud investigative interviewing: A self-report study of investigation professionals' beliefs concerning practice // *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*. —2011. —No 8. —P. 131–148.
- 33 Wachi T., Watanabe K., Tokota K., Otsuka Y., Kuraishi H., Lamb M. Police interviewing styles and confessions in Japan. // *Psychology, Crime & Law*. —20147. — No 20 (7). — P. 673–694
- 34 Бас прокурор мәлімдемелердің электрондық жазбасына қатысты саясаттың айтарлықтай өзгергенін хабарлайды [Электрондық ресурс]: 2014 жылғы 22 мамырдағы мәлімдеме —Қол жеткізу режимі: <https://www.justice.gov/opa/pr/attorney-general-holder-announces-significant-policy-shift-concerning-electronic-recording> (жүгінген күн: 20.11.2024 ж.).
- 35 Leo, R.A. *Police interrogation and American justice*. Cambridge MA: Harvard University Press, —2009. —P. 374.
- 36 Lassiter, G.D. Psychological science and sound public policy: Video recording of custodial interrogations // *American Psychologist*. —2010. —No 65 (8). —P. 768–779.
- 37 DePaulo B. M., Lindsay J. L., Malone B. E., Muhlenbruck L., Charlton K., Cooper H. Cues to deception // *Psychological Bulletin*. —2003. —No 129. —P. 74–118.
- 38 Levine, T. Active deception detection // *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*. —2014. — No 1-1. — P. 122–128
- 39 Buckley, J.P. *Reid's Interviewing and Interrogation Techniques* / J.P. Buckley // *Investigative Interviewing: collection* / Edited by T. Williamson. —New York: Taylor and Francis Group, 2006. —P. 190–206.
- 40 Leo, R. A. False confessions: Causes, consequences, and implications / R. A. Leo // *Journal of the American Academy of Psychiatry and Law*. —2009. —V. 37. —P. 332-343.
- 41 Енгальчев В.Ф., Лыфенко Д.В. Изучение результатов применения видеозаписи допроса в зарубежных исследованиях // *Вестник Санкт-*

Петербургского университета МВД России. —2024. —№ 2 (102). —С. 295–307.

42 Идрисова, Ж.В., Алихаджиев, С.Х., Вагапова, М.В., Хашумова, Х.И. Автоматтандырылған ақпараттық жүйе: кәсіпорында пайдалану тиімділігі // Педагогикалық журнал. —2019. —Т. 9. —№ 5А. Б. I. —Б. 123-130.

43 Степаненко, Д.А. Құқық қорғау қызметінде жасанды интеллект жүйелерін пайдалану / Д.А. Степаненко, Д.В. Бахтеев, Ю.А. Евстратова // Бүкілресейлік криминологиялық журнал. — 2020. — Т. 14, № 2. —С. 206–214.

44 Жандыкеева, Г.Е., Кзылходжаева, А.А. Қылмыстық сот ісін жүргізу экожүйесіне жасанды интеллект интеграциясы: тергеу тиімділігін арттырудың және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің жаңа мүмкіндіктері. «Құқық қорғау органдары Академиясының Хабаршысы» №4 журнал (34). —Қосшы: 2024. —Б. 123-130. —181 б.

45 Пикалов, П.А. Жасанды интеллектті қолданатын кибер алаяқтық // қылмыспен күресудің өзекті мәселелері. —2024. —№ 2. —Б. 56–59.

46 Гусев, А. Қаржы ұйымдарының қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі дауысты талдау: LVA технологиясын қолдану // Несиелік ұйымда ішкі бақылау. — 2019. —№ 1 (41). —Б. 29–40.

47 Володенков С.В., Федорченко С.Н., Печенкин Н.М. Заманауи әлеуметтік-саяси коммуникациялар жүйесіне жасанды интеллект пен нейрожелілік алгоритмдерді енгізудің қауіптері, қауіптері мен сын-қатерлері: сараптамалық зерттеу материалдары бойынша // Ресей халықтар достығы университетінің хабаршысы. Серия: Саясаттану. —2024. —Т. 26. —№ 2. —Б. 406-424.

48 Смолькова, И.В. Полиграфтың пайда болу тарихы және оны қылмыстарды ашу және тергеу тәжірибесінде қолдану / / Криминалистика: кеше, бүгін, ертең: SB Science. тр. Иркутск: Ресей ИМ Шығыс Сібір институты. —2023. —Т. 25. —№ 1. —Б. 197-208.

49 Мичиган университетінде өтіріктің бағдарламалық детекторлары әзірленуде [Электрондық ресурс] // Заманауи технологиялар туралы аңызға

айналған журнал. 2015 14 желтоқсан. —Қол жеткізу режимі: <https://www.computerra.ru/194238/v-universitete-michigana-vedetsya-razrabotka-programmnyih-detektorov-lzhi/> (жүгінген күн: 21.11.2024 ж.).

50 Transdermal optical imaging // Wikipedia, the free encyclopedia. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Transdermal_optical_imaging (date of access: 21.12.2024).

51 Verity қосымшасы: бірінші мобильді өтірік детекторы [Электрондық ресурс] // Рунет рейтингі. —Қол жеткізу режимі: <https://ratingruneta.ru/cases/case-3222/> (жүгінген күн: 21.12.2024 ж.).

52 Қазақстан Республикасының Заңы «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ. [Электрондық ресурс] // — Қол жеткізу режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940004000_ (жүгінген күн: 21.12.2024 ж.)

53 Өтірік қолжазба арқылы тануды үйренді [Электрондық ресурс] // Life. – 2018. - 26 қазан. —Қол жеткізу режимі: <https://life.ru/p/1164351> (жүгінген күн: 21.12.2024 ж.)

54 Воробьева, И.Б. Қылмыстарды тергеуде жасанды интеллект жүйелерін қолданудың этикалық аспектілері // Саратов мемлекеттік заң академиясының хабаршысы. —2022. —№ 4 (147). —Б. 162–172.

55 Толстых, М.Ю. Ақпараттық және ұлттық қауіпсіздікке қауіп ретінде жалған ақпаратқа қарсы тұру құралдары // Криминологиялық журнал. —2023. —№3. —Б.291-298.

56 Толстиков, А.С., Ушаков, А.Е. Жаһандық навигациялық спутниктік жүйелерді тұтынушы аппаратурасының спуфингке қарсы іс-қимылы және шуға төзімділігін арттыру // Интерэкспо Гео-Сібір. —2023. —№ 5. —Б. 319–327.

57 Қазақстан Республикасы Бас прокурорының Қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы арызды, хабарды немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімін

жүргізу қағидаларын бекіту туралы № 89 Бұйрығы. 2014 жылғы 19 қыркүйекте қабылданған [Электрондық ресурс] // —Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V14W0009744/> (жүгінген күн: 21.12.2024 ж.)

58 Күзетпен ұстау орындарында жауап алуды бірыңғай электрондық жазу туралы қорытынды акт, күзетпен ұстау орындарында жауап алуды бірыңғай электрондық жазу туралы қорытынды акт. [Электрондық ресурс] // —Қол жеткізу режимі: <https://www.thejusticeproject.org/wp-content/uploads/2017/02/ULC-model-legislation-on-recording-interrogations.pdf> / (жүгінген күн: 21.12.2024 ж.)

59 Thomas, P.S. The Consequences of Law Enforcement Officials' Failure to Record Custodial Interviews as Required by Law / P.S. Thomas, W.V. Andrew // *Journal of Criminal Law and Criminology*. —2008. —№ 1 (99). —P. 215-234.

60 Ибрагимов, Ф.Т. Жарғылық емес қатынастар туралы қылмыстық істер бойынша мерзімді қызмет әскери қызметшілерінен жауап алудың ерекшеліктері / Ф.Т. Ибрагимов, Д.Ж. Муканов // *Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы*. – 2023. – № 2 (28). – С. 90-99.